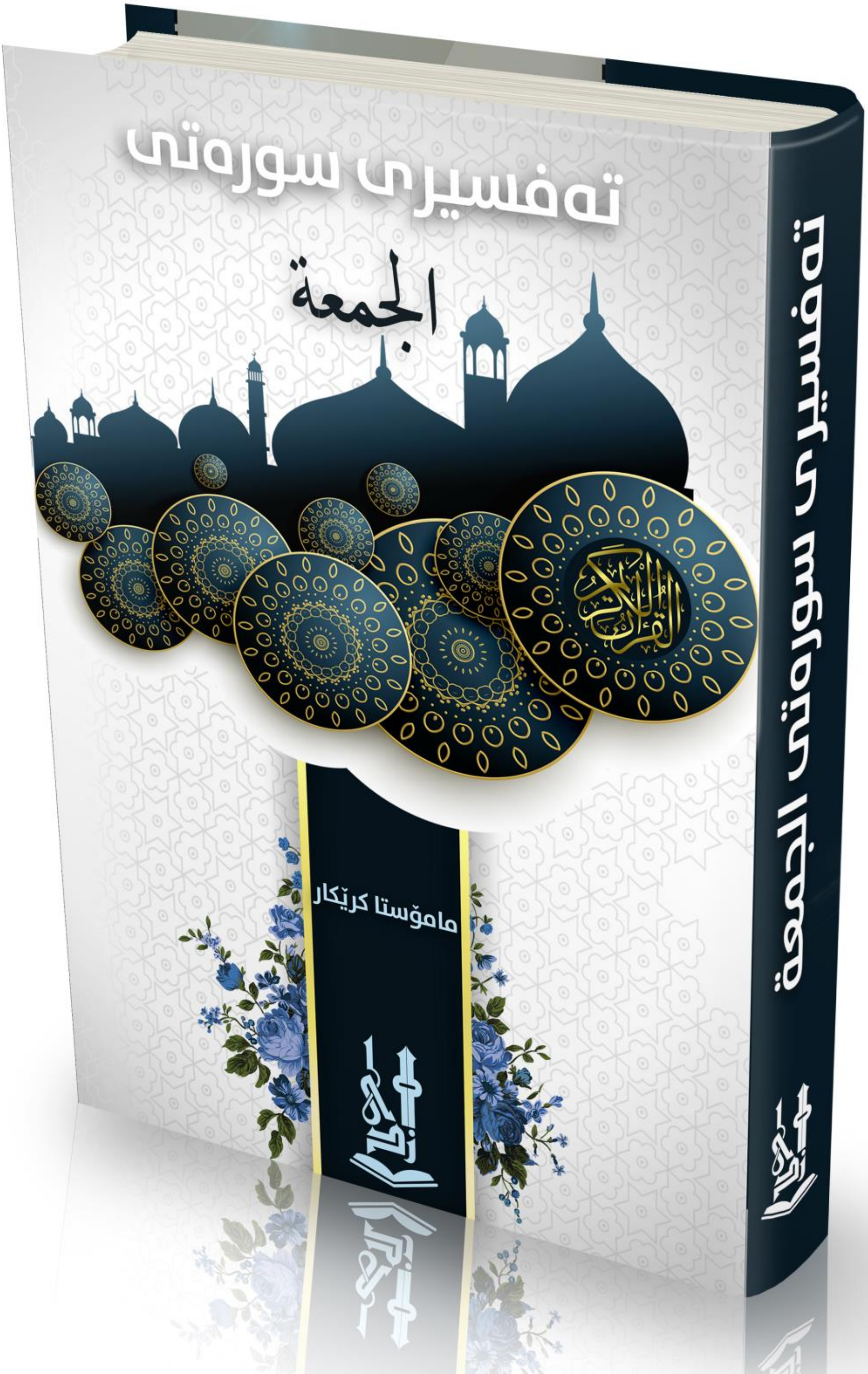
تەفسیری سورەتی
الجمعة
مامۆستا کرێکار
تەفسیری سورەتی الجمعة

بسم الله الرحمن الرحيم

تەفسیری سوەرەتی

الجمة

تەفسیری سورەتی
الجمعة

بۆ پۆلی:

دووەمی ئامادەیی ئامەد

راڤەو لێکۆڵینەوەی

مامۆستا کرێکار

تەفسیری سورەتی

المنافقون

نوســــــــــینی: مامۆستا کرێکار
بۆپــــــــــۆلی: دووەمی ئامەد
ساڵـــــــــــی: ١٤٣٩ك-٢٠١٨ز

لە بڵاوکراوەکانی ماڵپەری زادی ڕێمان

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

إِنَّ الحَمْدَ للّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللّهِ مِنْ شُرُورِ أنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللّهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّه وَأَشهَدُ أنَّ محمداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءًۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا * يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۗ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

أمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللّهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ محمد صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَمَ

وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

بِسمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيمِ

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ٱلۡمَلِكِ ٱلۡقُدُّوسِ ٱلۡعَزِيزِ
ٱلۡحَكِيمِ ١ هُوَ ٱلَّذِي بَعَثَ فِي ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ
ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمۡ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَإِن كَانُواْ مِن قَبۡلُ لَفِي
ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ٢ وَءَاخَرِينَ مِنۡهُمۡ لَمَّا يَلۡحَقُواْ بِهِمۡۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ٣
ذَٰلِكَ فَضۡلُ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلۡفَضۡلِ ٱلۡعَظِيمِ ٤ مَثَلُ
ٱلَّذِينَ حُمِّلُواْ ٱلتَّوۡرَىٰةَ ثُمَّ لَمۡ يَحۡمِلُوهَا كَمَثَلِ ٱلۡحِمَارِ يَحۡمِلُ أَسۡفَارَۢاۚ بِئۡسَ
مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ٥
قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ هَادُوٓاْ إِن زَعَمۡتُمۡ أَنَّكُمۡ أَوۡلِيَآءُ لِلَّهِ مِن دُونِ ٱلنَّاسِ
فَتَمَنَّوُاْ ٱلۡمَوۡتَ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٦ وَلَا يَتَمَنَّوۡنَهُۥٓ أَبَدَۢا بِمَا قَدَّمَتۡ
أَيۡدِيهِمۡۚ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ٧ قُلۡ إِنَّ ٱلۡمَوۡتَ ٱلَّذِي تَفِرُّونَ مِنۡهُ
فَإِنَّهُۥ مُلَٰقِيكُمۡۖ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ
تَعۡمَلُونَ ٨ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ
فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَذَرُواْ ٱلۡبَيۡعَۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ٩
فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَٱبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِ ٱللَّهِ
وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا لَّعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ١٠ وَإِذَا رَأَوۡاْ تِجَٰرَةً أَوۡ لَهۡوًا
ٱنفَضُّوٓاْ إِلَيۡهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمٗاۚ قُلۡ مَا عِندَ ٱللَّهِ خَيۡرٞ مِّنَ ٱللَّهۡوِ وَمِنَ
ٱلتِّجَٰرَةِۚ وَٱللَّهُ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ١١

پێناسەی سورەتەکە

ناوی سورەتەکە

هەموو ریوایەتی سەرچاوەکانی قورئانەوانی و فەرموودەوانی و سیرەو مێژوو باس لەوە دەکەن کە ئەم سورەتە لای یاوەران ناوی سورەتی جوموعە (سورەتی هەینی) بووە.

- بوخاری لە ئەبوهورەیرە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: کە فەرمووی: (كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ) واتە: لە خزمەت پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دانیشتبووین کە سورەتی جومعەی بۆ هاتەخوارەوە

- موسلیم لە ئەبوهورەیرە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: کە فەرمووی: (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْجُمُعَةِ سُورَةَ الْجُمُعَةِ، وَالْمُنَافِقِينَ) واتە: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە رۆژی هەینییدا سورەتی جومعەو (اذا جاءك المنافقون) واتە: سورەتی (مونافیقون)ی دەخوێند.

- بەیهیقی لە جابری کوڕی سەمورەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْمَغْرِبِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) وَكَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ: سُورَةَ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ). واتە: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە نوێژی شێوان (ئێوارە) ی شەوی هەینییدا سورەتی (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ) واتە سورەتی کافرون و (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) واتە: سورەتی ئیخلاصی دەخوێند، لە شەوانی هەینییدا لە نوێژی خەوتنان (عیشا)شدا سورەتی جومعە و مونافیقوونی دەخوێند.

- ریوایەتی تریش زۆرن کە دەگەڕێنەوە سەر ئیبنوعەباس و عبداللە ی کوڕی زوبێر خوای گەورە لە خۆیان و باوکی بەرێزیان خۆش بێت کە هەموویان ئەم سورەتە بەناوی (سورەتی جوموعە)وە ناو دەبەن.

- موسلیم لە ئیبنوعەبباس و ئەبو هورەیرەوە خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە کە: (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ سُورَةَ الْجُمُعَةِ، وَالْمُنَافِقِينَ): پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە نوێژی هەینییدا سورەتی جومعەو مونافیقوونی دەخوێند.

*جومعە (کە هەینییە) ئاشکرایە کە رۆژی حەوتەمی هەفتەیە و لە پێش ئیسلامەوە لە ناو عەرەبەکاندا بە رۆژێکی پیرۆزو بۆ پشوودان و کۆبوونەوە بە ناوبانگبووە. دەڵێن لە سەردەمی (قوصەی) کە باپیری حەوتەمی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بووەو سەرۆکی قورەیش بوو، لەو رۆژەدا لە دیوەخانی گەورەی (دار الندوة) کۆبوونەوەی بە پیاوماقوڵانی قورەیش دەکرد.

*بەو نوێژەی کە لە ناوەندی ئەو رۆژەدا دەکرێت ووتراوە نوێژی جومعە. بەڵام لەبەر زۆر مەزنیی و بەناوبانگێتی وای لێهاتووە دەوترێت نوێژی جومعە. واتە نوێژەکەی رۆژی هەینی. بۆیە زۆرینەی یاوەران و تابیعین و دواتر هەر دەیانفەرموو: (جومعە) مەبەستیشیان نوێژەکەی بوو. وەکو ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەیفەرموو (إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ)[1] واتە: هەر کەسێکتان بۆ جومعە هات، با پێشتر غوسڵدەرکات، یان بوخاری لە خاتوو عائیشەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە فەرمووی: (كَانَ النَّاسُ يَنْتَابُونَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مِنْ مَنَازِلِهِمْ والْعَوَالِي..)[2] واتە: رۆژانی هەینی خەڵکی لەماڵ و گەڕەك و دەوارە دوورەکانیانەوە دەهاتن. واتە دەهاتنە نوێژی هەینی.

- ئەنەس خوا لێی رازی بێت دەفەرمویٚ: (كُنَّا نَقِيلُ بَعْدَ الْجُمُعَةِ).[3] واتە: دوای نوێژی جومعە سەرەخەومان دەشکاند.

---

[1] فەرموودەشە. کە بوخاری(ژمارە:٨٣٧) لە نافیع لە ئیبنوعومەرەوە خوا لێیان رازی بیت گێڕاوێتیەوە کە پێغەمبەری خوا صلی الله علیه وسلم دەیفەرموو (**إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ**).

[2] مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: بوخاری(ژمارە:٨٦٠)، موسلیم (١٣٩٨).

[3] ب مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ : وخاری (٥٠٨٨)، موسلیم (٨٥٩).

- ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە: (كَانَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاَ يُصَلِّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ).[١] واتە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دوای نوێژی جومعە نوێژیتری (لە مزگەوت) نەدەکرد تا تەشریفی دەبردەوە بۆ ماڵەوە. چونکە سوونەتەکانی لە ماڵەوە دەکرد.

- سەهلی کوڕی سەعد خوا لێیان رازی بێت دەفەرموێ: (مَا كُنَّا نَقِيلُ وَلَا نَتَغَدَّى إِلَّا بَعْدَ الْجُمُعَةِ).[٢] دوای نوێژی جومعە نەبوایە سەرەخەومان نەدەشکاندو نانی نیوەڕوانمان نەدەخوارد.

- کۆڕا (ئیجماع) لەسەر ئەوەیە کە ئەم سورەتە ناوی (جوموعە)یە واتە: هەینی.

- دیسان کۆڕا لەسەر ئەوە هەیە کە سوورەتێکی مەدەنیە، واتە هەموو ئایەتەکانی لە مەدینە هاتوونەتە خوارەوە. لەسەر ئەوەش رێکن کە ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە یازدە ئایەتن و هەموویان پێکەوە ساڵی شەشەمی کۆچی -کە ساڵی گرتنی قەڵای خەیبەرە- هاتۆتە خوارەوە، هەر لەو ساڵەشدا ئەبو هویرە خوا لێی رازی بێت موسوڵمان بوو.

- ژمارەی سورەتەکە لە ریزبەندیی قورئاندا شەستودووەمە. لە ریزبەندیی هاتنەخوارەوەدا سورەتی سەدوشەشەمینە. دوای سورەتی (تەحریم) و پێش سورەتی (تەغابون) هاتەخوارەوە، کە هەردووکیان هەر لەم جوزئی بیستوهەشتەمەدان.

- فەرزبوونی نوێژی جومعە پێش هاتنەخوارەوەی ئەم سورەتەیە، چونکە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پێشتر کە تەشریفی هێنا بۆ مەدینە (رۆژی هیجرەتکردنەکەی) کە گەیشتە ماڵەکانی بەنوسالمی کوڕی عەوف لە کەناری مەدینە، کاتی نوێژی هەینی بوو،

---

[١] بوخاری (٩٣٧)، موسلیم (٨٨٢).

[٢] مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: بوخاری (٦٢٧٩)، موسلیم (٨٥٩).

لەوێ ووتاری هەینی دا. لە ووتارەکەدا فەرزێتی نوێژی جومعەی روونکردەوە. پێش جەنابیشی خەڵکی مەدینە نوێژی جومعەیان دەکرد، بەڵام فەرزنەبووبوو. لەوەوەودوا بە گوفتارو کردارو بڕیاری پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرزکرا. ئەوەی کە ئەم سورەتە پیرۆزە دەربارەی لێبڕان بۆ نوێژی جومعە جەختی لێ دەکاتەوە بۆ زیاتر بیرخستنەوەی فەرزێتیەکەیەتی، تا زیاتر بە هەند وەربگیرێت. هەر وەکو دواتر لێرەدا روونەدەبێتەوە إن شاءالله.

ماناى گشتى سورەتەکە

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به ناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (١) واته: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدان زیکری خوای پاک و پیرۆز دەکەن، خوای دەسەڵاتداری بێنیاز، خوای کاربەجێ و دانا.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (٢) واته: ئەوە خوای گەورەیە کە لە ناو ئەو قەومە نەخوێندەوارەدا نێرراوێکی خۆیی هەڵبژاردووە تا قورئانی خوایان بەسەردا بخوێنێتەوەو پەیامی خوای گەورەیان پێ ڕابگەیێنێت و پاڵفتەیانبکات و قورئان و سووننەت و حیکمەتیان فێربکات، کە پێشتر لە گومڕایی دیارو ئاشکرادا بوون.

وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٣) واته: هەروەها خەڵکانێکیتر کە هێشتا نەهاتوونەتە ڕیزی ئەمان. خوای گەورەش بە دەسەڵاتەو دانایە..

ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٤) واته: ئەوەش فەزڵی خوای گەورەیە، کە دەیدات بەو کەسانەی کە خۆی دەیەوێ. خوای گەورە خاوەن فەزڵ و چاکەی زۆر مەزنە.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (٥) واته: نموونەی ئەو کەسانەی کە پەیمانیان لێ وەرگیرا کە تەورات لەخۆبگرن و لە ژیانیاندا پیادەیبکەن، بەڵام پێوەی پابەندنەبوون و بە ئاڕاستەکانی تەورات نەجووڵانەوە، وەکو کەر/گوێدرێژیان لێهات کە بارەکتێبی لێبنێن! بە ڕاستی ئەو کەسانەی ئایەتەکانی خوای گەورە بەدرۆدەخەنەوە کەسانێکی بەدو خراپەکارن، خوای گەورەش هیدایەتی ستەمکاران نادات.

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (٦) واتە: بفەرموو: ئەی ئەو کەسانەی کە خۆ بە هیدایەتدراو دەزانن و لافی ئەوە لێدەدەن گوایە ئێوە ئەولیای خوای گەورەن و ئەو چاودێرو ئاودێرتانە، تەنها ئێوە، نەك خەڵکانێکیتر! جا کەوایە دە خۆزگە بە مردن بخوازن، ئەگەر راستگۆن، تا زووتر بگەنەوە بە خوای گەورە.

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (٧) واتە: بەڵآم ئەوانە هەتاهەتایە رازینابن خۆزگەیەك بۆ مەرگیان بخوازن، چونکە دەزانن چ گوفتارو کردارو بڕیارێکیان هەبووە، دەزانن چەند دیدڵێل و ڕێ وێڵ و بزاوت چەوت و هەڵوێست لارو سەرخوار بوون، چەند نیەت پیس و کردەوە پووچەڵ بوون، بۆیە تەمەننا ناکەن بمرن، لە ترسی لێپرسینەوەشیانە کە ئەوەندە سوورن لەسەر مانەوەو نەمردن. خوای گەورە ئاگاداری ستەمکارانە.

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (٨) واتە: بفەرموو:: ئەو مردنەی ئێوە لە دەستی هەڵدێن هەر دێتەرێتان، پاشانیش هەر دەگەرێنەوە لای خوای گەورە، کە ئاگاداری نادیارو دیارە، شارەزاو زانای پەنهان و ئاشکرایە، جا ئەو کارو کردەوانەتان دەخاتەوە پێشچاو کە ئەنجامتانداون.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (٩) واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە ئەگەر رۆژی هەینی بانگدرا بۆ نوێژ (نوێژی جومعە)، خێرا خۆ بگەیێننە زیکری خوای گەورەو کڕین و فرۆشتنانی بۆ وەلکەن، ئەوەتان چاکترە ئەگەر پەیپێببەن و بزانن.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (١٠) واتە: کە نوێژەکە تەواو بوو، بچنەوە سەر سەوداو مامەڵەی خۆتان بۆ کەسابەت و پەیداکردنی بژێوی بڵاوببنەوە، بەڵام هۆشتان لەوە نەبڕێت کە لە

کاتی کاسبیکردنیشدا به نییەت و گوفتارو کردار زیکری خوای گەورە بکەن و ئومێدتتان به فەزڵ و رزق و رۆزی خوای گەورە بێت. یادی خوا زۆر بکەن تا سەرفراز بن.

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (١١) واتە: هەر بەوەندەی بازرگانیەکیان دی و گوێیان لە بەزم و رەزم بوو، بە هەڵەداوان بەرەو پیری چوون و جەنابتیان بە تەنها لە نوێژەکەدا جێهێشت!! بفەرموو: ئەوەی لای خوای گەورەیە چاکترە لەو کەسابەت و بەزم و رەزمە، خوای گەورە باشترین رۆزیدەرانە.

مەبەست لەم سورەتە پیرۆزە

یەکەمین مەبەست لە هاتنەخوارەوەی ئەم سوورەتە بە هەنددانانی نوێژی جومعەیە، کە دەبێت موسوڵمانان هۆشیان لێی بێت و لە ساتەوەختی نوێژەکەدا دەست لە کاروباریان هەڵگرن و خێرا خۆ بگەیێننە نوێژەکەی.

- تەئکیدکردنەوە لەوەی کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە ناو عەرەبە نەخوێندەوارەکانەوە تەشریفهێناوە، خوای گەورە هەڵیبژاردووە تا پەیامی خۆی بە هەموو جیهاندا پێ ڕابگەیێنێت. ئەمەش ڕەتکردنەوەی قسەو هیوای جولەکەکانە کە دەیانووت کۆتا پێغەمبەری خوا لە ئێمە دەبێت.

- تەئکیدکردنەوەیە لە مەزنێتی پەیامی خوایی و فەزڵی خوای گەورەیە لەسەر مرۆڤایەتی، کە ئەم دینەی بۆ ناردوون، تا ببێتە بەرنامەی ژیانی تاکوکۆیان و پێی بەختەوەر بىن.

- بە پیرۆزدانانی ڕۆژی هەینی: ئەمەش سەربەخۆیی ئوممەتە موسوڵمانەکەی گەیاند، کە پێشتر لە ناوچەکەدا بە کاریگەری دین و دیدی جوولەکەکان ڕۆژی شەممان پیرۆز بوو، کرابووە ڕۆژی حەوانەوەو کۆبوونەوەی خەڵکی.

- ڕەتکردنەوەی لاف و گەزافی جولەکەکان: لەوەی گوایە هەر ئەوان ئەولیای خوان و هەر ئەو کەسانەش لای خوای گەورە قبووڵ دەبن کە لەسەر دین و دیدی ئەوانن. بەمەش ئەو شانازی و لووتبەرزییەیان شکا، کە خۆیان بەسەر عەرەبەکاندا بادەداو دەیانووت ئێمە قەومی تایبەتی خواین، چونکە دینی بە تایبەت بۆ ئێمە ناردووە.

- سەرزەنشت کردنی ئەو موسوڵمانانەیە کە لە تاو سامان و ماڵی دنیا هۆشیان لە نوێژی جومعە دەبرێت. چونکە هۆی هاتنەخوارەوەی سورەتەکەش ڕوداوێکی وابوو، کە خەڵکەکە لە مزگەوت بوون، لە پشت پێغەمبەری خواوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نوێژیاندەکرد، کە لە سەدای گەیشتنی کاروانە بازرگانیەکەی شامیان پێگەیشت _کە تەپڵ و دەفی بۆ لێدەدرا_ نوێژەکەیان وەلکردو بەرەو کاروانەکە ڕایانکرد. خوای گەورەش گلەیی توندی لێکردن، کە چۆن دەبێت سامانی دنیایان پێ گرنگتر بێت وەك لە نوێژو زیکری خوای گەورە.

❁❁❁ لێکدانەوەی ئایەتەکان ❁❁❁

دەرسی یەکەم

ئایەتی یەکەم

(يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأرض الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ)

واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدان زیکری خوای پاک و پیرۆز دەکەن، خوای دەسەڵاتداری بێنیاز، خوای کاربەجێ و دانا.

- لە سەرەتای سورەتی حەشردا باسمان لە ووشەی (تەسبیح) و تەسبیحاتکردنی گەردوون و هەرچی تێیدایە، کرد، کە بۆ خوای تاکوپاکی دەکەن، جا هەیانە بە ووتن و لەفز تەسبیحات دەکات، وەکو مرۆڤ و فریشتەو جن، یان بە زمانی حاڵ زیکردەکات وەکو زیندەوەرو بێگیان. ئێمە باوەڕمان وایە کە هەر هەموو (وجود) زیکری خوای گەورە دەکەن و ملکەچی بۆ دەردەبڕن، تەسبیحاتیدەکەن. بەڵام بە تەئکید ئێمە لە تەسبیحاتکردنەکەیان ناگەین. وەکو خوای گەورە فەرموویەتی: (وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ)الاسراء/٤٤. واتە: هەرچی شتێک کە وا لە وجووددا زیکری خوای گەورە دەکات، بەڵام ئێوە لە زیکرکردنەکەیان حاڵینابن.

لێرەشدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە هەرچی لە ئاسمانەکاندا هەیەو هەرچی لە زەوییدا هەیە، تەسبیحاتی خوای گەورە دەکەن. تا ببێتە هاندانی موسوڵمانان کە لەم ڕۆژەی هەینیشدا ئەوەندە بە هەڵپەی دنیاوە خەریکنەبن، کە زیکری خوایان لەبیربچێتەوە. یان خواپەرستیان -لەم ڕۆژە پیرۆزەش-دا- هەر وەکو ڕۆژەکانیتر بێت، چ جای ئەوەی لە بەرخاتری کاسبیکردن و خەریکبوونی پارەپەیداکردن هۆشیان لە زیکری خوا ببڕێت و تەنانەت لە ساتە وەختی نوێژی جومعەکەشدا نەپەڕژێنە سەر نوێژەکە! کە جۆرەها زیکرو تەسبیحاتی خوای گەورەی لە خۆگرتووە.

- لێرەشدا بە شێوازی کرداری رانەبردوو دەفەرموێ: (يُسَبِّحُ) تا بەردەوامێتی زیکرو تەسبیحاتی مەخلووقات نیشانبدات، کە کەمتەرخەم نین و چالاکانە فەرزی سەر شانی خۆیان بەجێدەهێنن. ئەمەش گلەییەکی لاوەکیە کە ئەدی بۆچی ئێوەی موسوڵمانی کەمتەرخەم، وا نابن؟!

- کۆتایی ئایەتەکە بەو سێ ناوە پیرۆزە (الْقُدُّوسِ، الْعَزِيزِ، الْحَكِيمِ) دێنێت، کە پێشتر لە سورەتی حەشردا هاتبوون (لەوێدا شەرحمانکردوون) بۆ ئەوەی بیرخستنەوەی نوێژو زیکرو تەسبیحاتەکەیان زیاتر لێ تەئکیدبکاتەوە، وەکو ئەوەی پێیان بفەرموێ: بۆچی بە کەسابەت و سامانی دنیاوە زیاتر مەشغووڵدەبن، وەك لە کۆڕی زیکری خوای پاك و پیرۆزو دەسەڵاتدارو دانا؟! خۆ هەموو کەسێك کە دەچێتە کۆڕی دەسەڵاتداران هەر حەزدەکات لەوێ بمێنێتەوە، بە بێ مۆڵەتوەرگرتنیش لە خزمەت مەرەخەس نابێت! ئیدی ئێوە بۆچی هەر وا ئاسان و نەشیاوانە لە کۆڕی زیکری خوا، لە نوێژ، لە مزگەوت، لە حزووری نێرراوەکەی خوای گەورەدا ئاوا دەردەپەڕن و خۆ دەگەێننە کاروانێك بازرگانی کە داخۆ پشکێکتان بەردەکەوێت یان نا؟!!

- (الْقُدُّوسِ) پاك و بێ عەیبییە، کە پاکێتیەکەی و پیرۆزبوونەکەی خۆیی (زاتیی)یە نەك (مقدس) کراو، کە بکەری دەرەکی پێویستە، تا بە پیرۆزیدابنێت. خوایەك ئەوە سیفەتی بێت و ئێوە چووبنە ماڵەکەی و لە حزووریدابن چۆن ئاوا بۆ پشکێکی دنیایی وەلێ دەکەن؟!

- (الْعَزِيزِ) دەسەڵاتدارێکە کە پێویستە بە هێزی کەس نیە. بەپێچەوانەوە، ئەوانەی لەخزمەتیدا دەبن و عەبدایەتی بۆ رادەگەێنن (عەزیز)دەبن و شانازی پێوە دەکەن. دەی کە مادام وایە چۆن ئاوا بۆ پشکێکی دنیایی وەلێ دەکەن؟!

- (الْحَكِيمِ) خوای گەورە کە دانایەو هەموو شتێك لە کات و ساتی شیاوو سازاوی خۆیدا دەکات، ئێستاتانی بۆ نوێژ دیاریکردووەو پێشترو دواتریشی بۆ کەسابەت و ماڵ و سامانپەیداکردن. ئێ کەی ئەمە لە دانایی و ئەقڵپێشکان و پەی پێبردنتانە کە ئاوا بۆ

پشکێکی دنیایی نوێژەکەتان وەلکەن و کات و ساتی نوێژی جومعە وازلێبهێنن لەبەر خاتری پشکێکی دنیایی کە ناشزانن (رزق)ی ئێوەیە یان نا؟!

- ئەم ناوە پیرۆزانە کە لەم ئایەتەدا هاتوون هەر بیرخستنەوەی ئەو رەفتارە نەشیاوەیە، کە چۆن دەشێت ئێوە لە ماڵی خوادابن و لە خزمەت پەیامبەرەکەیدابن صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، لە کۆڕی زیکری خوای (الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ) دابن و ئەوەندە سات و شوێن و کارەکەتان پێ گرنگ نەبێت و یەکسەر -بێ رێپێدان- بە هەڵەداوان دەرپەڕێنە دەرەوە؟! ئێوە لە نوێژدان؟ لە حزووری خوای خاوەن و دەسەڵاتدارو داناو پاك و کامڵدان!

دەرسی دووەم

ئایەتی دووەم و سێیەم و چوارەم

ئایەتی دووەم:

(هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ).

واتە: ئەوە خوای گەورەیە کە لە ناو ئەو قەومە نەخوێندەوارەدا نێرراوێکی خۆیی هەڵبژاردووە تا قورئانی خوایان بەسەردا بخوێنێتەوەو پەیامی خوای گەورەیان پێ ڕابگەیێنێت و پاڵفتەیانبکات و قورئان و سووننەت و حیکمەتیان فێربکات، کە پێشتر لە گومڕایی دیارو ئاشکرادا بوون.

- (بَعَثَ) ووشەی (بَعَثَ) چەندین مانای هەیە. لێرەدا بە مانایەکی کۆگا -کە هەمووانی لە خۆگرتبێت- هاتووە.. ئەسڵی (بَعَثَ):

١- هەستانی تۆزوخۆڵ و بڵاوبوونەوەیەتی، کە دەبێتە (عەجاج) و زۆر شوێن دەگرێتەوە. بەم مانایەیە کە خوای گەورە دەفەرموێ: (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ) الانعام/٦٥واتە: بفەرموو: خوای گەورە ئەوەندە بەتوانایە کە سزاو ئازارێکی واتان بەسەردا بڵاوبکاتەوە کە سەرو خوارتان بگرێتەوە..

٢- زیندووبوونەوەی مرۆڤ و بڵاوبوونەوەیانە لە ڕۆژی حەشردا: وەکو زۆرینەی ئایەتەکانی (بعث) جەختی لێ دەکەنەوە وەك: (وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ)الانعام/٣٦ واتە: مردووەکان خوای گەورە زیندوویاندەکاتەوەو پاشان دەگەڕینەوە لای خۆی. یان (وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ ۚ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)الحج/٧ بەو پەڕی جەختکردنەوە سوێندیان بە خوای گەورە دەخوارد کە خوای گەورە کەس لەوانە زیندووناکاتەوە کە دەمرن! بەڵێ زیندوویان دەکەینەوە، ئەوە بەڵێنەو لەسەرمانەو دەیهێنینەدیی. بەڵام زۆرینەی خەڵکی ئەمە نازانن و پەی بێ نابەن..

٣- ناردنی پێغەمبەران کە هەر وەکو زیندووکردنەوەی دڵی خەڵکیە، کە بە خواوویستی ئاوەدان دەبێتەوەو هزریان _بە خواناسی راستودروست_ تەسەوری ئەم (وجود)ە دەکات و لەگەڵییدا دەبزوێت. وەك دەفەرموێ: (وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا..)القصص/٥٩ واتە: مومکین نەبوو خوای گەورە ناوچەکە بە فەتارەت بدات، پێش ئەوەی لە مەککەوە نێرراوی خۆی هەڵبژێرێت و پەیامی خۆی پێدا بنێرێت.. هەروەها (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ)النحل/٣٦ واتە: بە دڵنیاییەوە لە ناو هەموو ئوممەتێک (قەوم و گەل)ێکدا نێرراومان هەڵبژاردووەو ناردوومانە بۆ خەڵکەکە کە: خوای گەورە بپەرستن و توخنی طاغووت[1] مەکەون.

٤- ئەو پلەوپایە بەرزەی کە خوای گەورە دەیبەخشێتە ئەو خواوویستانەی پەیامی خوایان _کارامانە_ هەڵگرتووەو _سەرڕاستانە_ گەیاندوویانەتەوە. ئەمانە شایانی پاداشتی تایبەت و خەڵاتی نایابی خوای گەورەن. لە پێش هەموو شیانەوە پێشەوای سەروەرمان عَلَيهِ الصَّلاة وَالسَّلامْ کە خوای گەورە پێی دەفەرموێ: (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا)الاسراء/٧٩واتە: بەشێک لە شەوانت تەرخانکە بۆ شەونوێژو قورئانخوێندن، چونکە فەرزە لەسەرت تا خوای گەورە ئەو پلەو پایە ریزە مەدحکراوەت پێ ببەخشێت..

- لێرەشدا خوای گەورە باس لە هەڵبژاردنی سەیدنا محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەکات کە چۆن کردیە مایەی زیندوکردنەوەی دڵ و رۆح و مرۆڤێتی عەرەبەکان و پاشان گەلانیتر،

---

[1] طاغووت: شەیتان و بت و ئەوی _جگە لە خوای گەورە_ دەپەرسترێت و ئەوی یاسادادەڕێژێت و حوکم بە غەیری دینی خوا دەکات و ئەوی داوەریی دەبەنەوە لا تا بە غەیری دینی خوای گەورە داوەرییانبکات..

کە هەر یەکە لە یاوەرانی بەڕێزی گەیشتنە لوتکەی تەقواکاریی و ڕاقیبوونێك کە خوای گەورە لە دنیادا مژدەیان بداتێ کە لێیان خۆشبووە: (لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ...)الفتح/١٨واتە: بە دڵنیاییەوە خوای گەورە لەو موسوڵمانانە خۆشبوو کە لەژێر درەختەکەدا بەیعەتیان پێدایت.

- (الْأُمِّيِّينَ) خەڵکە نەخوێندەوارەکە. مەبەست لێی عەرەبەکانن. چونکە ئەو خوێندەوارە کەمەش کە لە ناویاندا هەبووە هەر بە نەخوێندەوار هەژمارد دەکران، چونکە لە لایەکەوە ڕێژەیەکی وا نەبوو سیفەتی نەخوێندەوارێتی عەرەبەکان بگۆڕێت. وەکو بۆ نموونە جولەکەکان کە پێیان نەدەوترا نەخوێندەوار. لە لایەکی تریشەوە بە خوێندەوارو نەخوێندەوارەوە هەر پێیان دەوترا نەخوێندەوار، چونکە ئەهلی کیتاب نەبوون و لەسەر ڕێیەکی ڕۆشنی خواپەرستیی نەبوون.

- (الْأُمِّي) وەکو ئەوەیە بووترێت نەزانی زگماکی. واتە هەر وەکو ئەو کاتەیەتی کە لەدایکبوو، نەخوێندەوارو نەزان بوو، ئێستاش کە گەورە بووە هەر نەزانی زگماکە! و هیچ فێرنەبووە.

- (مِّنْ هُمْ) لەوان پیتی (مِّنْ: واتە: لە) بۆ جوێکردنەوەی هەندێکە لە هەموو. واتە یەکێکە لە خۆیان. هاتنی ئەم پیت و ڕاناوە (مِّنْ، هُمْ) لێرەدا بەرچاوخستنی چەندین حاڵە:

١- ئەی عەرەبینە هەست بەو فەزڵە گەورەیە بکەن، کە خوای گەورە پێیداون، کە لە ناو ئێوەدا کۆتا پێغەمبەری خۆی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ جیهانیان هەڵبژاردووە، خۆ ئێوە شایانترن زوو شوێنیبکەون.

٢- ئێوە کە هەمووتان نەخوێندەوارن و ئەم پێغەمبەرە هەڵبژێرراوەی ناویشتان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر نەخوێندەوارە، بەڵام خۆ بەم پەیامە خواییە ئێوە دەکەونەوە پێش ئەهلی کیتاب، کە ئێوە لە خۆتان بە باشتریان دەزانن!

٣- ئەم پێغەمبەرە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر لە خۆتانەو دەیناسن، دەبوو زووترو چاکتر شوێنیبکەون. نابینن خوای گەورە پێغەمبەرانێکیتری بۆ ناو قەومی غەیری خۆیان

ناردووه، کەچی هەڵوێستی ئەو قەومانە لەو پێغەمبەرانە علیهم السلام لە هەڵوێستی ئێوه چاکترو ئیماندارانەترو جوامێرانەتر بووا هەر وەکو کە سەیدنا یونسی عَلَیهِ السَّلَام نارد بۆ خەڵکی نەینەوا، یان سەیدنا لوطی نارد بۆ قەومی سەدۆم، یان سەیدنا ئیلیاسی نارد بۆ کەنعانیەکان (لە ناوچەی صەیدای لوبنانی ئەمڕۆ) کە بتێکیان بە ناوی (بەعل) دەپەرست. ئێ باشە خۆ ئەم پێغەمبەرە عَلَیهِ الصَّلاةَ وَالسَّلامْ غەریبە نیەو هاتبێتە ناوتانەوه!

٤- هاتنی ئەم پێغەمبەرە بەرێزە عَلَیهِ الصَّلاةَ وَالسَّلامْ لە ناو عەرەبەکاندا وەڵامدانەوەو هێنانەجێی دوعاکەی سەیدنا ئیبراهیمە عَلَیهِ السَّلَام کە لە پەنای کەعبەدا دەپاڕایەوه: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ..) البقرة/١٢٩واتە: خوای پەروەردگارمان! نێرراوێکی خۆت هەر لەناو خۆیاندا هەڵبژێرە، تا فەرمایشتەکانی خۆت بەسەریاندا بخوێنێتەوەو فێری خوێندنەوی کەلامی خۆتیان بکات و دەروونیان پاڵفتەو رەوشتیان پارسەنگ بکات..

٥- مەبەست لە (الأُمِّيِّينَ)ەکەش تەئکیدە کە عەرەبەکانی ئەو سەردەمەن چونکە:

أ- لێرەو لە شوێنیتردا دەفەرموێ (بَعَثَ فِي الأُمِّيِّينَ رَسُولا)واتە: لە ناو نەخوێندەوارەکاندا نێرراوێکی خۆی هەڵبژارد. لەو دوعایەی سەیدنا ئیبراهیمیشدا عَلَیهِ السَّلَام کە فەرمووی: (رَسُولاً مِّنْهُمْ): نێرراوێک هەر لە خۆیان.. هەر مەبەستی لە عەرەبەکان بوو، کە نەخوێندەواربوون. ئەو دوعایەیان تێدا هاتەجێ.

ب- پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەیفەرموو: (إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسُبُ....)[1] واتە: ئێمە ئوممەتێکی نەخوێندەوارین: نەدەنووسین و نە ژمێرياريیس

[1] البخاري (١٨١٤) وموسليم (١٠٨٠).

دەزانین.. مەبەست لەمە حوكمی گشتی عەرەبەكانە نەك دانەدانەی خوێندەوارەكانیان، وەكو سەیدنا عومەر و سەیدنا عەلی خوا لێیان رازی بێت كە خوێندەواربوون.

ج- جولەكەكان بۆ كەمكردنەوەی رێزی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەیانووت پێغەمبەری نەخوێندەوارەكانە! (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ)ال عمران/٧٥ واتە: ئێمە هەقمان بەسەر پێغەمبەری نەخوێندەوارەكانەوە نییەو شوێنی ناكەوین.. پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە ئیبنوصەییادی فەرموو كە یەكێك بوو لە ناودارانی جولەكە (...أَتَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟.. فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ الأُمِّيِّينَ).[١] واتە: شاهێدیدەدەیت كە من نێرراوی خوای گەورەم؟ عەرزیكرد: بەڵێ شاهیدیدەدەم كە نێراوی خوایت، بەڵام بۆ نەخوێندەوارەكان نێرراویت.

٦- باسكردنی نەخوێندەوارێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ...)الاعراف/١٥٧واتە: ئەوانەی شوێن پێغەمبەرە نەخوێندەوارەكە دەكەون.. هەروەها نەخوێندەوارێتی قەومەكەی بۆ نیشاندانی موعجیزەی هێنانەبەرهەمی ئەو نەوە نموونەییەی یاوەرانە. چونكە نەخوێندەوارێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رێی لەو ئەركانەی موسڵمانكردن و پەروەردەكردن و ئاڕاستەكردنی ئوممەتەكەی نەگرت، كە وەزیفەی پێغەمبەرانی خوێندەواری پێشتر بووە. وەكو سەیدنا مووسا یان سەیدنا سولەیمان یان بەرێزەكانیتر عَلَيهِم السَّلَام. هەروەها نەخوێندەوارێتی نەتەوەكەشی ـكە عەرەبەكانی ئەو سەردەمە بوون ـ رێی لەوە نەگرت بگەنە ئەو لوتكە بەرزەی كە رەزامەندیی خوای گەورە ئاوا لە دنیادا بەدەستبهێنن و ئەوەندە چاك و زۆرو كاریگەربن و ئاوا دینەكە بڵاوبكەنەوە. نەخوێندەوارێتی هیچ لایەكیان رێی لەو هیدایەتدان و تێگەیاندن و پێگەیاندنە نەگرت كە لە مەبەستی پێغەمبەرێتیەكەدا هەیە: (يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ)،

---

[١] بوخاری (٥٨٢١)، موسلیم/٥٣٤٦.

(وَيُزَكِّيهِمْ)، (وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ). بۆیه به تەئکیدیشەوە لێرەدا فەرمووی: (مِّنْهُمْ) واته هەم لەو قەومەیە کە نەخوێندەوارن و هەم جەنابیشی عَلَيهِ الصَّلاةَ وَالسَّلامْ یەکێکە لەو نەخوێندەوارانە.

٧- ئاماژەیەکی ناواخنیتر لە ئایەتەکەدایە، ئەویش ئەوەیە کە ئەم پێغەمبەرە نەخوێندەوارە عَلَيهِ الصَّلاةَ وَالسَّلامْ کۆمەڵێك ئەرکی پێشەوایەتیی و مامۆستایەتیی و رابەریتیی پەروەردەکاریی ئەنجامداوە کە لە نەخوێندەوارەوە نایەت! وەکو خوێندنەوە (يَتْلُو) و پەروەردەکردن (وَيُزَكِّيهِمْ)و فێرکردن (يُعَلِّمُهُمُ) هەر ئەوەندەش نەبوو کە بیانکاتە ئوممەتێکی خوێندەوارو پەروەردەکراو، بەڵکو کردنی بە ئوممەتێکی رابەرو دامەزرێنەری شارستانێتی!

- (رَسُولاً) رَسُول: نێرراوە بەڵام لە ئەسڵیدا دوواندن و رەفتاری کاوخۆو هێدیی و لەسەرخۆیە. لەمەوەیە کە بە کەسی نێرراویان ووتووە (رَسُول). کە وویستووشیانە کەسێك هێدیبکەنەوە تا لەسەر خۆ بدوێت ووتوویانە: (عَلَى رُسْلِكَ). نێرراو دەشێت قسەو هەڵوێست بگەیێنێت، هەر وەکو کە دەشێت نامەو پەیام بگەیێنێت. پێغەمبەران عَلَيهِ السَّلَام هەردووکیانیان دەگەیاند.

- سەیدنا مووسا عَلَيهِ السَّلَام دەربارەی جەنابی خۆی و هاروونی برای عَلَيهِ السَّلَام بە فیرعەونی فەرموو: (إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ)طه/٤٧ واتە: ئێمە هەردووکمان دوو نێرراوی خوای پەروەردگارتین.. بۆ عەرەبەکانیش دەفەرمویَ: (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ)التوبة/١٢٨واتە: بە دڵنیاییەوە نێرراوی خواییتان هەر لە ناو خۆتانەوە بۆ هاتووە.. دەشێت نێرراوی خوای گەورە فریشتە بێت وەکو کە فریشتەکان بە سەیدنا لوطیان فەرموو: (إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَن يَصِلُواْ إِلَيْكَ)هود/٨١ واتە: بێخەمبە، ئێمە نێرراوی خوای پەروەردگارتین، دوژمنان دەستیان ناتگاتێ.. یان (وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا..)هود/٧٧ واتە: کاتێک کە نێرراوانمان (فریشتەکان) چوونە خزمەتی لووط علیه السلام.. یان (وَلَمَّا

جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى)العنكبوت/٣١ واته: کاتێک كه نێرراوانمان (فریشتەكان) مژدەكەیان گەیاندە ئیبراهیم علیه السلام.. (مژدەی پێبەخشینی کورێک).. هەروەکو كه دەشێت لە مرۆڤ بێت. وەکو پێغەمبەرە بەڕێزەكان عَلَيهِم السَّلَام (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ)ال عمران/١٤٤ واته: محمد ﷺ نێرراوێکی خوای گەورەبوو بۆتان.. هەروەها کەدەفەرمویٚ: (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا..)المؤمنون/٥١ واته: ئەی نێرراوانی خوا! لەو رۆزییە حەڵاڵەی پێمانداون بخۆن و کاروکردەوەی چاک بکەن..

- هەروەها دەشێت باوباران بێت: (وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِم مِّدْرَارًا)الانعام/٦ واته: بارانی بەخوڕمان بەسەردا باراندن.

- یان شەیتان بێت (أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ)مريم/٨٣ واته: مەگەر نابینن كه ئاوا ئێمە شەیتانەكانمان ناردۆتە سەر کافرەكان؟!

- لە زاراوەی شەرعدا (رَسُول) ئەو پێغەمبەرەی خوایە كه پەیامی سەربەخۆی خۆیی هەیە. وەکو سەیدنا نووح و سەیدنا ئیبراهیم ه سەیدنا مووساو سەیدنا عیسا علیهم السلام. (نبي)یش ئەو پێغەمبەرەی خوایە كه _ئەگەرچی وەحیشی بۆ دێت_ بەڵام پەیامی سەربەخۆی خۆیی نییە، لەسەر پەیامی پێغەمبەری پێش خۆی دەڕوات و خەڵکە گومڕاکە دەهێنێتەوە سەر دینەکە. بۆیە دەوترێت هەموو (نَبي) یەك (رَسُول)نیە، بەڵام هەموو (رَسُول)ێك (نَبي)یە .. سەلامی خوا لە هەموویان.

- (يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ)

- (يَتْلُو) دەیخوێنێتەوە. بەڵام جیاوازی ئەم لەگەڵ (يقرأ)دا لەزمانی عەرەبیدا زۆرە، ئەگەرچی لەکوردییەكەدا هەردووکیان هەر خوێندنەوەیە:

- ئەسڵی (يَتْلُو): (تُلُوّ وتِلاوة) كه چاووگن. واته؛ بە دوای یەکدا هێنان، بێ ئەوەی هیچ بکەوێنە نێوانیانەوە. وەکو: (وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا . وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا)الشمس/١-٢ واته: سوێند بە خۆرو کاتی بەرزبوونەوەی. سوێند بە مانگ كه بەدوایدا دێت.. هاتنی مانگ

یەکسەر بەدوای خۆردا. مەبەست لە شوێنکەوتنی خۆرو بەدوادا هاتنی پلەو ئیقتیداپێکردن و لێوەرگرتنێتی. چونکە ووزەی خۆر ئەسڵەو مانگ تیشکەکەی لێوە وەردەگرێت و وەکو ئاوێنە روناکیەکەی دەداتەوە. بۆیە دەربارەیان فەرموویەتی: (وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا) الفرقان/٦١واتە: خوای گەورە لە ئاسماندا خۆری کردووە بە چراو مانگیشی پرشنگدارکردووە. چونکە روناکی خۆرەکە لە خودی خۆیەوەیەتی، روناکی مانگەکە کراو (مفعول بە)یە، بۆیە دەفەرموێ: (مُّنِيرًا) ، چونکە خۆی لە خۆیدا وەکو خۆر روناک و پرشنگدار نەبووە بۆیە روناککراوە.. هەروەها: (هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا)یونس/٥ واتە: ئەوە خوای گەورەیە کە خۆری پرشنگداركردووەو هەیڤیشی تیشکدارکردووە..

بۆ خوێندنەوەی کتێبی ئاسمانی دەوترێت (تلاوة) چونکە خوێندنەوەیەکە دەبێت کارپێکردنی بە دوادا بێت. چونکە بڕیارو فەرمانی خوای گەورەیە. بۆیە وەکو خوێندنەوەی شیعرو چیرۆك نیە. خوای گەورە لە باسی خوێندنەوەی قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێ: (أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ)العنكبوت/٥١ واتە: مەگەر ئەوەندە بەس نییە (بۆ بەڵگە هێنانەوە لەسەر راستگۆیی جەنابت و هاتنی وەحی) کە ئێمە ئەو کتێبەمان ناردۆتە خوارەوە بۆ جەنابت کە بۆ ئەوانیش دەخوێندرێتەوەو دەیبیستن؟! ئەمە خۆی رەحمەت و بەزەیی و بیرهێنانەوەیە بۆ کەسانێک کە باوەڕیان بە خوای گەورەو وەحی پێشتری هەیە. ئەمە گلەییە لە ئەهلی کیتاب کە: ئێوە دەزانن وەحی چییەو ئەم وەحیەش ئاوا بە چاوی خۆتان دەبینن، ئێوە لە هەموو کەس لەپێشتربوون کە باوەڕ بهێنن پێی..

کەوابوو تیلاوەت تایبەتە بە فەرمایشتی خوای گەورە. ئەوە سنوربەزاندن و رەفتاری طاغووتانەیە کە ئێستا بۆ بڕیاری سەرۆك و پاشاو حاکمەکانی سەردەم دەوترێت (تلاوة البَيان) یان (يَتْلُو قَرارات الرَئيس) یان (تَلَى البَيان الأميري)!!

- ئەركە پێغەمبەرێتیەكە لێرەوە دەستپێدەكات كە (آيَاتِهِ) یان بەسەردا دەخوێنێتەوەو فەرمانە خواییەكانیان پێ ڕادەگەیێنێت دواى ئەم ئەركە: (تەزكیە: پاڵفتەى دەروون) و (تەعلیم : فێركردن) دێت.

- (آيَاتِ) كۆى (آية) عەللامە راغیبى ئەصفەهانى دەربارەى دەفەرموێ: بریتیە لە نیشانەى دیارو ئاشكراى شت. حەقیقەتیشى ئەوەیە كە دەبێتە بەڵگەى شتێكیتر كە دەشێت دیارنەبێت. بەڵام دەركەوتنى ئایەتەكە دەبێتە بەڵگەى هەبوون و دۆزینەوەى نادیارەكە. وەكو هەبوونى مەشخەڵى رێ، یان بەردەبازى ئاو، یان نیشانەى رێگایەك. لە هەر شوێنێكدا ئەم نیشانانە بینرا دەزانرێت كە ئەوە رێگاكەیە. جا لە بەرجەستە (مەحسوسات)دا بێت یان لە ژیریاری (معقولات)ەكاندا بێت، هەموو دروستكراوێكیش بەڵگەو نیشانەى دروستكارێكە. هاتنى ووشەى (آية) لە قورئاندا بۆ ئەوەیە كە ببێتە بەڵگەو نیشانە لەسەر نادیارەكە كە لە باسییدا هاتووە.، هەموو ووشەو بڕگەو رستەو ئایەتێكى سورەتەكانى قورئان بەڵگەو نیشانەى هەبوونى ئەوانەن كە لە باسیاندا هاتوون.[١]

لەم پێناسەو شیكارەى راغیبى ئەصفەهانیەوە ڕووندەبێتەوە كە (ئایات)ەكانى خواى گەورە چەندین جۆرن:

- (ئایاتى گەردوون و ژیان و مرۆڤ) كە بەڵگەن لەسەر تواناو زانایى و دانایى خواى گەورە. وەكو هەموو مەخلووقات. لە هەسارەیەكەوە بۆ ئەلكترۆنێك. هەروەها ژیان و ژیاندنەوەو مردن و مرادنى گیانلەبەرێكى وەكو فیل و مرۆڤ تا دەگاتە ژیاندن و مراندنى سێلێك. هەروەها جیهانى مرۆڤ: جەستەو دەروون و هەست و رۆحى، كە هەر یەكەیان

---

[١] الراغب الأصفهاني: مفردات الفاظ القران. توێژینەوەى صفوان عدنان داوودي. بڵاوكار: دار القلم دمشق و الدار الشامية بيروت. چاپى دووەم ١٤٢٣ك/٢٠٠٢ز (ل١٠١_١٠٣).

هەزاران بەڵگەو نیشانەیان تێدایە لەسەر تواناو زانایی و دانایی خوای کردگار. وەکو جۆرەکانی (وَمِنْ آيَاتِهِ....).

- ئایەتی دیاردە: ئەوانەی کە دووبارەدەبنەوە تا شتیتر بخەنە بەرچاو، کە مەبەست لێیان سەرنجڕاکیشان و هاندانە بۆ خواناسیی و خواپەرستیی و تۆبەکردن. وەکو: دیاردەکانی باران و باو تیشکی خۆرو هاوشێوەیان، کە ڕەحمەتن. یان دیاردەکانی کارەساتی گەردوونی وەکو: لافاوو بوومەلەرزەو هاوشێوەیان. کە سزان و دەخوازن خەڵکەکە رووبکەنەوە خوای گەورە: (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ) فصلت/١٦ واتە: چەندی رۆژی شوومی بەردەوام رەشەبای ساردو بەگوڕمان هەڵکردە سەریان (سەر قەومی عاد)، تا هەر لە ژیانی دنیایاندا سزایەکی زەلیلکارانەیان پێ بچێژین، سوێند بەخوا سزای رۆژی دواییان چاوشۆڕکارترو زەلیلکارترەو کەس نابێت بۆ سەرخستنیان بێت بە هانایانەوە..

- ئایاتی پەیامی خوایی: بۆ هەبوونی نیشانەی نەخوێندەوارێتی سەیدنا محمد ﷺ لە تەوراتی بەردەستی جولەکەکانی ئەو سەردەمەدا، دەفەرموێ: (بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ) العنكبوت/٤٩ واتە: نیشانەکانی پێغەمبەرێتی محمد ﷺ کە لە تەوراتی بەردەستیاندا هەبوو. لە سینەی زاناکاشیاندا بەلەبەرکراویی هەبوو. بەڕاستی ئەوە هەر زاڵم و ستەمکارانن کە نکووڵیی لە ئایەتەکانی ئێمە دەکەن.

- بۆ خوێندنەوەی ئایەتەکانی وەحی خوایی ـبە شێوەیەکی گشتیـ بۆ ئەهلی کیتاب دەفەرموێ: (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ) البقرة/١٢١ واتە: ئەوانەی کە وەحی خۆمانمان بۆ ناردن، دەیخوێننەوەو هەقی خۆیی دەدەنێ، چونکە باوەڕیان پێیەتی.

- بۆ خوێندنەوەی ئایەتی قورئانەکەشی دەفەرموێ: (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً) المزمل/٤ واتە: هێدییانەو ڕۆشن و ئاشکرا قورئانەکە بخوێنە..

هەموو ووشەو بڕگەیەکی ئایەتی قورئان بەڵگەو نیشانەیە کە لە لایەن خوای گەورەوەیە. بۆ زیاتر سەرنجدان و زانین دەشێت ئەو کتێبانە بخوێندرێت کە باس لە (موعجیزە)ێتی قورئان دەکەن لە لایەنەکانی ڕەوانبێژیی و یاسایی و مێژوویی و زانستیی و ژمێریاریی و لایەنەکانیتریەوە.[1]

کەوابوو لێرەدا باس لە ئەرکی یەکەمی پێغەمبەرێتیەکەیە، کە خوێندنەوەی (ئایات)ی قورئانەکەیە، کە بانگەوازی خواناسیی و خواپەرستییە تا عەبدایەتیی سەر ڕاستانە بۆ خوای تاکوپاك ئەنجامبدرێت.

- (وَيُزَكِّيهِمْ) چاووگەکەی (تزکیة)یە کە بریتیە لە پاڵفتەبوون و گەشەو نەشونما. پاڵفتەبوون: بژارکردنی دڵە لە مەبەستی غەیری خوا پێبوون، بژارکردنی گوفتارە لە ناشەرعی، بژارکردنی ڕەوشتە لە ناڕەوایی بزاوت و هەڵوێست. هەموو پاڵفتەبوونێکیش هۆکاری نەشونمایە. لە بژارکردنی کەسایەتیەوە، بۆ بژارکردنی دەغڵودان، بۆ بژارکردنی کۆمەڵگە لە دەغەڵیی و گەندەڵیی و خراپەکاریی، بۆ بژارکردنی یاساو ڕێساو دەستوری دەوڵەت لە ناڕەوایی و ناشەرعیی.

- ئەم پاڵفتەسازییەی کە لە موسوڵمان داواکراوە:

١- سەرەتا دەبێ بزانرێت کە ئەوە فەزڵی خوایەو خوای گەورە ئیختیاری پاڵفتەسازییەکەی بۆ دەکات و لە بە ئەنجامگەیاندن و کامڵبوونییدا سەرکەوتوویدەکات. وەکو کورد دەڵێ: دەبێ خوا بیدات. چونکە دەفەرموێ: (بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ)النساء/٤٩ واتە: خوای

[1] لە کتێبی (دیدی مەلەکووتی)یەکەدا باسێکی کورتم لەسەر ئەم دیاردانە نووسیوە والحمدلله.

گەورە خۆی پاڵفتەی هەر کەسێک دەکات کە خۆی (خوای پەروەردگار خۆی) بیەوێت..
ئەمە سەرکەوتووکردنی عەبدەکانە لە پاڵفتە سازییەکەو قبوڵکردنی خوای گەورەیە لێی.

٢- سوونەت و سیرەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نموونەی پاڵفتەسازییەکەیە، نەك سۆفیگەرێتییەکەی هیندۆس و زەردەشتی و مانەیی و ئەوەی لە چەرخە تاریکەکانی مەسیحێتیەوە پەڕییە ناو ئەهلی ئیسلام.

لاباسێک: سۆفیگەرێتی، زاهدێتییەکەی ئیسلام نیە:

سۆفیگەرێتی دیدوریّ و بزاوت و مومارەسەیەکە لە ئەلفەوە تا یائی پێچەوانەی ئیسلامە. بە تایبەتی ئەوەی کە لەهەندێك "پێشەوا"یانی سۆفیگەرێتییەکەوە هاتووە. لێرەدا مەبەستم سەرچاوە سۆفیگەرێتیەکەیە نەك ئەو (زاهیدێتی)یەی شێخ حەسەنی بەسریی و ئیبراهمی کوڕی ئەدهەم و شێخ عبدالقادری گەیلانی و ئیمامی غەززالی رەحمەتی خوایان لێ بێت، هەروەها ئەوەی کە هاوشێوەکانیان گرتبوویانەبەر. ئەمیان شەرعییەو ئەویان ناشەرعییە، بەتایبەتی ئەوەی لە حەللاج و ئیبنوعەرەبی وئیبنوالفارض و. هاوشێوەیانەوە هاتووە.[1]

خوای گەورە باسی پێغەمبەرە پێشەواکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ کردووین، کە جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رێبەرو ماموستای ئەو پاڵفتەبوونەی کەسایەتییمانە. بەوەی هێناوێتی و بەوەی دەیخاتە بەرچاوان. بۆیە لێرەشدا دوای (بەلاغ)ی قورئانەکە دەفەرموێ: (وَيُزَكِّيهِمْ) لە شوێنی تریشدا وا دەفەرموێ: (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي

---

[1] شیکارو ناساندنی دیدو رێی رەوای ئەم مەیدانەو جوداکردنەوەی لەسەرگەردانی و ئینحراف و شیرکیاتی سۆفیگەرێتی، پشوودرێژیی و قاڵ وقووڵبوونەوەو هەڵوێستی شەرعییانە دەخوازێت بەحوکمی سەرپێی ناکرێت.

ضَلَالٍ مُّبِينٍ)آل عمران/١٦٤واتە: بە دڵنیاییەوە خوای گەورە نازو نیعمەتێکی زۆری بە موسوڵمانان بەخشی بەوەی کە لە ناو خۆیاندا نێرراوێکی بۆ هەڵبژاردن تا پەیامی خوای گەورەیان پێ ڕابگەیێنێت و پاڵفتەیانبکات و قورئانیان فێربکات، هەروەها فێریان کات کە چۆن بەم قورئانە لە واقیعەکەیاندا دەبزوون و واقیعەکە لە جاهیلییەتەوە بۆ ئیسلامەتیی دەگۆڕن. دیارە کە هەمووشیان پێشتر لە گومڕایی دیارو ئاشکرادا بوون.

ئیمامی غەززالی رحمەاللە بەشێوەیەکی پوخت و پاك پێناسەی ئەم (تەزکیە)یە دەکات، کە بریتیە لە چوار بوار:

* پاڵفتەکردنی رواڵەت لە پیسی و پیسایی و لەکەو پەڵە.

* پاڵفتەکردنی ئەندامانی جەستە لە تاوان و گوناح و ناڕەوایی.

* پاڵفتەکردنی دڵ و دەروون و دیدو روانگە لە رەفتارو رەوشتی لاسەنگ و بەدکاریی.

* پاڵفتەکردنی ناخی نهێنی لە پەیوەستبوون بە غەیری خوای گەورەوە.[1]

دەبینیت چەند گشتگیرو پارسەنگانە باسیکردووە. ئەمە گوشراوی ئەزموونێکی زۆر دەوڵەمەندو چڕو بەرفراوانی خۆیەتی رحمەاللە کە لەسەر دەمانێکدا ئەم پێناسەی کردووە وەکو جیاکردنەوەی زێڕی پاك بوو لە خشڵ و خاشاکی زەردو مسی چەواشەکاریی. کە (باطنی)ییەتی حاکمی ئیسماعیلیەکان و سەرگەردانی وێڵیی و چەواشەکاریی سۆفیزمی هیندستان و شیعەگەرێتیی هێنابوویانە کایەوە.

٣- ئالییەتی کاریگەریی پاڵفتەبوون (عەقیدەو عیبادەت)ە بەمانا گشتگرەکەی خواناسیی و خواپەرستیی لە ئیسلامدا، کە بریتیە لە:

---

[1] احیاء علوم الدین (١/١١١).

یەکەم: ناسینی خوای گەورە بەو سیفەتە بێ وێنانەی خۆی. کە (الربوبية و الأسماء والصفات)ەکەیە.

دووەم: پەرستنی خوای گەورە بە تاکوپاکیی بەو شێوازانەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ روونیکردۆتەوە. کە (الألوهية)ەکەیە. هەروەها بەوەی کە هەموو بزاوت و سرەوتێکت بۆ خوابێت و بەس..

پەرستنەکان هەموو رەفتارە شەرعییەکانن، بەڵام زەکاتدان بۆتە نیشانەی پاڵفتەی دەروون و رەفتارو ماڵ و سامان بۆیە دەربارەی زەکاتە کە دەفەرموێ: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا...)التوبة/١٠٣واتە: پشکە سامانی زەکاتەکەیان لێوەرگرە تا ببێتە مایەی پاڵفتەکردنیان..

٤- ئینجا دەکەوێتە سەر رەنجی موسڵمانەکە خۆی کە تا چ رادەیەك پاڵفتەسازیی کەسایەتی خۆیی دەوێت

و رەنجی تێدادەدات تا سەرفرازانە دەرچێت: (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى)الشمس/٩ و الاعلی/١٤ واتە: بە دڵنیاییەوە ئەو کەسەی کە خۆی پاڵفتە دەکات سەرفراز دەبێت.. کەوابوو ئەمە رێگایەکە سەرەتای ئەمسەری لای عەبدە موسوڵمانەکەیە_ کە هەنگاوی یەکەمی هەڵدەهێنێتەوەو بەرەو خوای گەورە دەبزوێت_ سەرەتای ئەو سەری رێگاکەش لای خوای گەورەیە، کە دەزانێت ئەم عەبدە سەرڕاستانە رووی لەو کردووەو بەرەو ئەو دەبزوێت. بۆیە حەتمەن دەستیدەگرێت و دەیخاتە ژێر چاودێریی و ئاودێریی خۆی. لەم روانگەوەیە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەیفەرموو: (اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ

وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ)[1] واتە: ئەی خوای گەورە لەسەر یادکردن و سوپاسگوزاریی و چاك پەرستنت یارمەتیم بدە.. ئەم دوعایە باس لە داوای یارمەتی وەرگرتن لە خوای گەورە دەکات لە پێناوی پەرستنی زیاتریدا. کە پەرستنیشی زیاتر دەبێت، یارمەتیدانیشی زیاتر دەبێت. ئاوا (عیبادەت و ئیستیعانە) دەبنە لازم و مەلزوومی زیادکردنی یەکتریی.[2]

- (وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ)

- (وَيُعَلِّمُهُمُ) فێریاندەکات.

<u>یەکەم: علم (زانین) پەیبردن بە حەقیقەتی شت، بەو شێوەو ماهییەتەی کە هەیە:</u>

ئەمەش دووجۆرە:

١- پەیبردن بە شتەکە خۆی.

٢- حوکمدان لەسەرشتێك بە هەبوونی شتێکیتر کە بۆ ئەوە، یان نەفیکردنی شتێك کە نەفیکراوە لێی.

- زانینی هەموو دوژمنانی ئیسلام و پەیبردن بە پلان و پیلانیان لە توانای موسوڵماناندا نییە، بۆیە خوای گەورە دەربارەیان دەفەمویێ: (لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ)الانفال/٦٠ ئێوە نایانناسن، خوای گەورە دەیانناسێت.

---

[1] بوخاری لە: (الأدب المفرد/٦٩٠)،ئەبوداوود (١٥٢٢)، نەسائی (١٣٠٣)، حاکم (٢٧٣/١) و دەفەرموێ: سەحیحە، ئیمامی ذەهەبیش دەفەرموێ: وایە. شێخی ئەلبانی رحمەالله لە (صحيح الأدب المفرد/ ٥٣٤)دا بە سەحیحی داناوە.

[2] ئیمامی ئیبنوتەیمییە رحمە الله ئەم (العبادة والاستعانة) کردووە بە رێسا سەرەکییەکەی یەکخواناسیی خواپەرستیی (توحيد الألوهية) و بە دووردرێژیی باسێکی زۆر خواناسانەی لێوە کردووە کە هەموو بەرگی یەکەمی (مجموع الفتاوى)کەی بۆ شەرحکردنی تەرخانکردووە. زۆر زەروورە بگەڕێیتەوە سەریی تا زیاتر لەم زوهدە بگەیت.

- حوکمدان لەسەر شتێك بە هەبوونی شتێکیتر وەکو (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ)الممتحنه/١٠ واتە: ئەوی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە ئەگەر ئافرەتە موسوڵمانە موهاجیرەکان هاتنە لاتان (بۆ مەدینە)، تاقییان بکەنەوە کە داخۆ ڕاستەو لەبەرخاتری خوای گەورە هیجرەتیان کردووە، یان بۆ مەرامێکی دنیایی؟)، خوای گەورە ئاگای لە باوەڕهێنانەکەیان هەیەو دەیزانێت، بەڵام زەرووریە ئێوە لێیان دڵنیابن. ئەگەر زانیتان موسوڵمانن و لەبەرخاتری خوای گەورە هیخرەتەکەیانکردووە، نەیانگێڕنەوە ناو کافران..

_ ئەگەر زانیتان موسوڵمانن. سەرەتا نازانن، دواتر بە تاقیکردنەوەیاندا دەگەنە پەیبردن بە حەقیقەتی موسوڵمانێتیەکەیان.

دووەم: زانین (علم) دوو چۆنیەتییە:

١- تیۆری: ئەگەر پەی پێبراو زانرا، ئەوە زانستیەکە تەواودەکات. وەکو زانینی هێزی ڕاکێشانی نێوان زەوی و مانگ. یان دیاردە فیزیکییەکانیتر.

٢- زانینێك کە لە کردەکردنییدا دەردەکەوێت. وەکو زانینی نوێژو پەرستنەکانیتر، کە دەبێت ئەنجامبدرێن. تەنها زانینی نەزەریی بەس نیە بۆ حوکمدان لەسەریان.

سێیەم: زانین (علم) دوو پۆلە:

١- پۆلێکیانی بە ژیرو هزر درکی پێدەکرێت. بۆ نموونە: ڕاستییەکانی زانستی فیزیا.

٢- پۆلی دووەم لە ڕێی بیستنی ڕاستگۆوە درکی پێدەکرێت. وەکو زانستییەکانی وەحی.

چوارەم: ئەو زانینەی خێرایەو زوو دێت و دەڕوات کە هەواڵدانە (اعلام)ە: بەڵام (زانینی فێربوون) دەبێ لەسەرخۆ بێت و کاتی بەسی خۆیی وەرگرتبێت. بۆیە لێرەدا دەفەرموێ:

(وَيُعَلِّمُهُمُ) هەر وەکو لە شوێنیتریشدا بۆ فێربوون دەفەرموێ:(الرَّحْمَنُ. عَلَّمَ الْقُرْآنَ)الرحمن/١-٢ واتە: خوای گەورە کە قورئانەکەی فێرکردوون. یان(وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا) البقرة/٣١ واتە: خوای گەورە سەیدنا ئادەمی علیه السلام فێری هەموو ناوەکانکرد.. هەروەها: وەکو سەیدنا سولەیمان عَلَيهِ السَّلَام دەفەرموێ: (عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ)النمل/١٦واتە: خوای گەورە زمانی باڵندەی فێرکردووین.

پێنجەم: خەڵکی لە زانین و فێربووندا جیاوازن، هەیانە زیرەکەو زۆر خێرا فێر دەبێت، هەشیانە کاتی زۆرتری دەوێت: (وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ)المجادلة/١١واتە: ئەوانەی زانستییان پێدراوە. زۆر پلەو ئاستی جیاوازن.. هەروەها: (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) یوسف/٧٦ واتە: لەسەرو هەموو خاوەن زانستێکەوە شارەزایەکی تری ئەو زانستییە هەیە.. بەڵام خوای گەروە کە زانینەکەی زاتیەو لە بەرامبەرێکی وەرنەگرتووە، حەقیقەتی هەموو شتێك دەزانێت کە هەر خۆشی دروستیکردوون. بۆیە سیفەتی خوای گەورە (عَالِمٌ وَعَلِيمٌ وَعَلاَمٌ)ە. (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ)التغابن/١٨ (انَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ)البقرة/٢٣١ وەهەروەها(وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ)التوبة/٧٨..

شەشەم: هەر شتێك ببێتە هۆی زانینی شتێکیتر پێی دەوترێت (عِلْم) وەکو چیا، وەکو خوای گەورە کەشتی ناو دەریا بە چیا دەچوێنێت (وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ) الشوری/٣٢[1] لەم روانگەشەوە بە ئاڵاو بەیداخ ووتراوە (عَلَم) چونکە لە دوورەوە نیشان دەدات کە ئەوە سوپایەو ئەوە دائیرەی حکومەتە (معلِم)یش لەمەوەیە کە مەشخەڵەو کۆیەکەی (معَالِمَ)ە واتە ئەو نیشانەو عەلامەتانەی رێگاکە بەردەوام نیشاندەدەن.

---

[1] ئەمەش ئایەتێکیتری موعجیزەی زانستی قورئانەکەیە: کەشتی و پاپۆڕو هەموو شتێکی سەرئاوکەوتوو وەکو چیان، کە(٢/٣ی دوولەسەر سێ) لەناخی زەویدایەو ئەوی دەرکەوتووە سێیەکێتی، هەردووکیان ئاوا وەستاون.. ئەمە ئەوەیە کە ئەرشمیدس (یان ئەرخەمیدس) کەشفیکرد کە پاڵەپەستۆی ئاوە.. راوەستانی چیاش هەر وایە.. سوبحان الله کە پێی دەوترێت یاسای سەرئاوکەوتن (الطفو).

.

- (الْكِتَابَ) كه لەسەر كێشی (فعال)ە له ئەسڵدا چاووگە، بەڵام دواتر به نوسراو (مكتوب) وتراوە (كتاب). كەوابوو (كتاب)لاپەڕەی نوسراوەو دەم یەك دراون چونكە ئەسڵی (كَتْب)یش دووریێ دەمی مەشكەو كوندەو جەوەندەیە. كه دەفەرموێ: (يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ) النساء/١٥٣ واته ئەهلی كیتابە ئاسمانیەكان (تەورات و ئینجیل)دەیانووت: با له ئاسمانەوە لاپەڕەیەكی نوسراومان بۆ بێتەخوارەوە، كه بسەلمێنێت جەنابت نێرراوی خوای گەورەیت.

١- له قورئاندا كه دەوترێت (الكتاب) به گشتی مەبەست له پەیامی خوای گەورەیە، كه به وەحی بۆ نێرراوە بەریزەكان علیهم السلام هاتوون.. بۆ پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر وایە: (الم، ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ)البقرة/١-٢ واته: ئەلیف لام میم. قورئان ئەو كتێبەیە كه به هیچ كلۆجێك گومانی تێدا نییه كه له لایەن خوای گەورەوەیەو پارێزراو دەمێنێت، چونكه ڕێنمایی تەقواكارانە.. ناویتریشی هەیە وەكو: (القرآن) و (الفرقان). لێرەشدا مەبەست فێركردنی قورئانەكەیە.

٢- دوای پێڕاگەیاندنی قورئانەكەو پاڵفتەكردنی كەسایەتییان دێتە سەر فێركردنیان. كه پرۆسەیەكی دوورو درێژەو چاودێریی و ئاودێریی بەردەوام دەخوازێت. چونكه سەرەتا قورئانەكەی ئایەت به ئایەت بۆ خوێندنەوە، كه ئا ئەوەیە دیدو ڕێبازو بەرنامەتان فێربنن. ئەوە مەبەست و ئامانجەكانێتی پێوەی پابەندبن و دینداریتیەكی سەرڕاستانەی بۆ خوای تاكوپاك پێ ئەنجامبدەن. وەكو دەفەرموێ: (..وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ)النحل/٤٤ واته: قورئانەكەمان بۆ ناردیتە خوارەوە تا ئەوانە بۆ خەڵكەكە ڕوون بكەیتەوە كه بۆیان نێرراوە، تا بیری لێبكەنەوەو هەڵوێست بەرامبەریی وەرگرن.. قورئانەكەی لەسەرەتا بۆ خوێندنەوە، پاشان بۆی ڕوونكردنەوە، چونكه هەر ئاواش بۆ جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هاتە خوارەوە: (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ . ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ)القيامة/١٨-١٩واته: كه قورئانەكەت بۆ دەخوێنینەوە، وەریگرەو پێوەی

پابەندبەو وەکو خۆی بیگەیێنەرەوە، پاشان ئێمە خۆمان بەیانی دەکەین (ئەحکامەکانی رووندەکەینەوە بۆت)..

- (وَالْحِكْمَةَ) راغیبی ئەصفەهانی دەفەرموێ: (الحكمة إصابة الحق بالعلم والعقل)[١] واتە پێکانی حەق بە زانین و ژیریی (ئەقڵپێشکان) دەبێت. ئەمەش داناییە. کە پێم وایە دوولایەنی تەواوکاری یەکن:

١- ئەصفەهانی لە دوای ئەو پێناسە کورتە دەفەرموێ: (حکمەت) لە خوای گەورەوە خەڵقکردنی شتەکانە. لە مرۆڤیشەوە پەیبردنێتی بە ماهییەتیان و بەکارهێنانێتی لە کاروکردەوەی خێرخوازییدا. ئەمەشە کە خوای گەورە وەسفی لوقمانی عَلَيهِ السَّلَام پێکردووە: (وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ)لقمان/١٢ئیبنوکەثیر دەفەرموێ: (واتە: بە دڵنیاییەوە تێگەیشتنی دین و هزری بەکارو پێکانی بڕیارمان بە لوقمان بەخشی..) تا دانایانە رەفتاربکات.

_حەسەنی بەسری رحمەﷲ دەیفەرموو (الحكمة) واتە سووننەت.

_ئیمامی مالك رحمەﷲ دەیفەرموو : واتە تێگەیشتن و شارەزایی لە دین.

_ئیبنوعاشوور دەفەرموێ: (حکمة) پلەی باڵای تێگەیشتنە لە قورئانەکە و کارکردنە پێی، لەگەڵ تێگەیشتنی مەبەستە شاراوەکانیدا: (وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِ)البقرة/٢٣١ هەروەها (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ)ال عمران/١٦٤..

پێم وایە -والله اعلم- فێربوون و زانین و تێگەیشتنی قورئانەکە بۆ پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەروەها هەموو کتابێکی خوایی بۆ نێرراوەکەی ئاساییەو تەواوە، چونکە

---

[١] المفردات (ل٢٤٩) و دواتری.

خوای گەورە فێریاندەکات. **ئەمما حیکمەتەکە چەسپاندنی دەقەکانی وەحیە لە و اقیعێکدا کە دەبێتە قاڵبی شیاوی دەقەکە**. ئەمەش ناسینی واقیعەکەو پێناسەی شیاوی بزاوت و هەڵوێستی خۆو بەرامبەران دەخوازێت. لەم روانگەوە پێم وایە (الکتاب والحکمة) کە قورئان و سووننەتن شیکارو ناسینی واقیعەکە دەخوازن کە لەم سەردەمەدا پێیان دەوترێت (فقه الواقع) واتە سازدانی ئەو واقیعە بە شێوەیەك کە حوکمی دەقەکە دەیخوازێت. ئەوەش بزاڤێکی عەقائیدییانەی ئوممەتێکی چاوکراوەی دیندارو شارەزای واقیع دەخوازێت کە دەبێتە ئالییەتی چەسپاندنی کتاب و سوننەتەکە بە دەست سەرکردایەتی گۆڕانکارییەکەو ئاڕاستەوانانی بزاڤە عەقائیدییەکەوە. ئەمەشە کە دەبینن هەموو پێغەمبەرانی خوا علیهم السلام دەق وەحیان بۆ دەهات، پێشڕەوانێکی عەقائیدییان پێ پەروەردە دەکرد، ئینجا بە بزاڤێکی شیاوو گونجاو _کە دەرەقەتی واقیعەکە بێت_ دەکەوتنە گۆڕانکاریی ریشەیی کۆمەڵگەو دەسەڵاتە جاهیلییەکە. کەوابوو بۆ ئێمە قورئان و سووننەت و ناسینی واقیعەکەیە بە تواناو هێزی خۆمان و توانا و هێزی جاهیلییەتی بەرامبەرمانەوە والله اعلم.

- (وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) واتە: ئەگەرچی پێشتر لەگومڕاییەکی دیارو زەقدابوون.

١- کەوابوو گەورەیی و فەزڵ و گرنگی ئەم وەحیەخواییە هەر لەوەدا نییە کە (وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَه) بەڵکو پێش ئەوە وا لە خاڵی چارەنووسسازیی رزگارکردنیاندا، کە لە گومڕایی و دید لێڵیی و رێ وێڵیی قوتاریکردن. ئەوانە لە گومڕایی و تاریکستانی جاهیلییەتدا بوون. نەخوایان _لە حەقیقەتدا وەکو سیفاتی خۆی_ دەناسی و نە خواشیان سەر ڕاستانە دەپەرست و نە ئەحکامی شەریعەتێکی خواش حوکمیدەکردن، نە رەفتارو رەوشت و قیەمی پێغەمبەرانیشیان کردبووە دابونەریتی کۆمەڵایەتییان.

- کەدەفەرموێ: (لَفِي) واتە تێیدا نقووم بووبوون، بە تەواویی لەناو گومڕاییدابوون. گومڕاییەکەشی زەق و دیاربوو، لەبەرچاوان بوو. دارو بەردیان دەپەرست. کە کەسێکیان لە سەفەردا دەبوو، خوای پێنەدەبووا!! واتە بت، خورمای چارۆکەکەی خۆی دەکرد بە خواو دەیپەرست! کە برسیشی دەبوو دەیخوارد!! ئێ گەوجێتی و گومڕایی لەمە زیاتر چیەو کوێیە؟!

خوای گەورە لەم نەخوێندەواریی و پەرتەوازەیی و گومڕاییەوە بەم قورئانەو بە چاودێریی و ئاودێریی ئەو پێغەمبەرە هەڵبژاردە پێشەوایە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کردنی بەو کۆمەڵگەو دەوڵەتەی کە دوای سەد ساڵ لە کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیوەی سەرزەمینی ئەو کاتەی گرتەوەو تەنها شەریعەتی خواش سەروەر (دەسەڵاتی باڵای ووڵات)بوو. دەوڵەتێکی بەرفراوان لە چینەوە بۆ ئەندەلووس، لە دەوروبەری روباری ڤۆڵگاوە لە باکور تا چیاکانی نەوبە لە خوارووی سودان و چادی ئەمڕۆی گرتبۆوە و یەك خەلیفەش حوکمیدەکرد. زەکاتی زیادەی ویلایەتەکان هەمووی دەهاتەوە پایتەختی خیلافەت! بوون بە ئاڕاستەوانی شارستانییەت کە شارستانێتی رۆژئاوای سەردەم لە زۆر بواری مرۆڤ سازییدا نەیگەیشتۆتێ و ناشیگاتێ.

ئایەتی سێیەم

(وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

واتە: هەروەها خەڵکانێکی تر کە هێشتا نەهاتوونەتە ڕیزی ئەمان. خوای گەورەش بە دەسەڵاتەو دانایە..

ئەم ئایەتە کورتە خاڵی زۆر سەرسوڕهێنەری تێدایە:

١- ئیمامی بوخاری رحمەﷲ بە سەنەدەوە لە ئەبوهورەیرەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: کە فەرمووی: (كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حِينَ أُنْزِلَتْ سُورَةُ الْجُمُعَةِ فَتَلاَهَا فَلَمَّا بَلَغَ: (وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ ۚ) قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِنَا فَلَمْ يُكَلِّمْهُ. قَالَ وَسَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ فِينَا. قَالَ فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ فَقَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الإِيمَانُ بِالثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلاَءِ)[١] واتە: ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە: لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دانیشتبووین کە سورەتی جومعەی بۆ هاتەخوارەوە، خوێندیەوە، کە گەیشتە (وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ)کابرایەك عەرزی کرد: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوانە کێن کە هێشتا نەهاتوونەتە ریزی ئێمەوە؟ پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وەڵامی نەدایەوە، سەلمانی فارسیشمان لەناودابوو. ئەبوهورەیرە دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەستی پاکی خستە سەر سەلمانی فارسی و فەرمووی: بەوەی گیانی منی بەدەستە، ئەگەر ئیمان لە ئەوجی ئاسمانەکاندا بێت کەسانێك لە قەومی ئەمانە دەستی دەگەیێنێ. دەست خۆیانی دەخەن.

---

[١] بوخاری (٤٦١٥)، ترمذی (٣٢٦١).

- لە ریوایەتێکی مەرفووعی موسلیمیشدا هاتووە: (لَوْ كانَ الدِّينُ عِنْدَ الثُّرَيّا لَذَهَبَ بِهِ رَجُلٌ مِنْ فارْسَ . أَوْ قالَ . مِنْ أَبْناءِ فارْسَ حَتّى يَتَناوَلَهُ)[١] واتە: ئەگەر دین لە ئەوجی باڵای ئاسماندابوایە کابرایەکی فارس هەر دەستخۆیی دەخست، یان کابرایەک لە نەوەی فارس دەرۆیشت بۆیٚ و وازیکێنەدەهێنا تا دەست خۆیی دەخست. ئەمە ئاماژەیەکە لە پێغەمبەری خواوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ گەلانی غەیرە عەرەبی کە موسوڵمان دەبن. مەبەستیش لێی گیردانی دەستخستنی باوەڕ نیە تەنها لە گەلی فارسدا، بەڵکو گەیشتنێتی بە دەیان گەلانی سەر زەمین، نەك هەر نزیکەکانی عەرەب، وەکو: کورد و فارس و بەلوچ و بەربەر یان قیبت و ئەرمەن، دەیان گەلی دووری وەکو ئەندۆنیسیایی و کۆریایی و رووس، تا دەگاتەوە بە گەلانی ئەفریقا. وا نازانم گەلێکی زیندوو ما بێت ئیسلامی پێنەگەیشتبێت.[٢]

٢- زۆر لە ئەهلی تەفسیر موناقەشەی ئەو (وَ)ە یان کردووە کە لە دەسپێکی ئەم ئایەتەدایە، کە ئامرازی پەیوەندییە (حَرْف عَطْف) کە ئایا ئەم خەڵکە دەچنەوە ریزی عەرەبەکان؟ کە دیارە عەرەبی وولاتانی تری وەکو یەمەن و ئەترافی عەرەبستان و تیرەو هۆزە بەربڵاوەکانن، کە دواتر موسوڵمان بوون.. یان خەڵکێکی تری نەخوێندەوارن و دەچنە ریزی ئەمانی نەخوێندەوارەوە؟ یان خەڵکی غەیری عەرەبن کە دەچنە ریزی ئەم عەرەبە نەخوێندەوارانەوە، کە پەیامی خواییان پێدەگات و دەبێتە مایەی پاڵفتەسازیی کەسایەتی و فێربوونیان؟

_ عیکرەمە کە قوتابی ئیبنوعەبباسە و خۆشی (بەربەرە) دەفەرموێ: مەبەست لەمانە نەوەی تابیعینە.

---

[١] موسلیم (٢٥٤٦)، ترمذی (٣٩٣٣)، ئەحمەد (٧٨٩٠).

[٢] لە باکوری ئەم وولاتەی منی لێ زیندانم دۆرگەیەك هەیە پێی دەڵێن (کارل شوێ) کە شەش مانگی رەبەق شەوە و رۆژ نابینن، شەش مانگەکەی تر رۆژەو شەو نابینن شازدە ماڵی لێیە و هەموو موسوڵمان بوون.. نەرویجین.. ئەمە بنی دنیایە!.

_ موجاهیدی موفەسسیر دەفەرموێ: هەموو ئەو خەڵكەیە كە پێغەمبەری خوایان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ نێرراوە.

_ ئیبنوعومەریش خوا لێیان رازی بێت دەیفەرموو: ئەهلی یەمەنن.

_ ئیبنوزەیدو سوددیش هەر دەیانفەرموو هەموو خەڵكێكیترە، كە ئەم دینەیان پێدەگات و موسوڵمان دەبن.

پێم وایە ئەمەیان گشتگیرترە كە عەرەبەكانی دواترو گەلانیتریش دەگرێتەوە، هەموویان بە هۆی موسوڵمانبوون و وەرگرتنی قورئانەوە دەكەونە سەر رێی هیدایەت و پاڵفتەبوون و شارەزابوون لە زانستییەكانی وەحی.

٣- یەكێك لە ماناكانی (لحوق) پەیوەستبوونە. كەوابوو ئەو گەلانە دەگرێتەوە كە راستەوخۆ لەسەر دەستی یاوەران موسوڵمانبوون لە تابعین و دواتریان، چونكە كۆتا یاوەر (ئەبو الطفیل)ە خوا لێی رازی بێت ساڵی (٩٩ك یان ١٠١ك) كۆچی دوایی كردووە. ئەو ساڵەش پازدە_حەڤدە ساڵ بوو ئیسلام چووە بووە ئەندەلووس و لە رۆژهەڵاتیشەوە گەیشتبووە سنوری چین و لە باكوریشەوە هەموو ئەفغانستان و ئۆزبەكستانی ئەمڕۆی گرتبۆوە. بەڵام بێگومان مانای ئایەتەكە ئەوە دەبێت كە ئەو كەسانەش كە دواتر دێنە ریزی یاوەرانەوە، لەوانە دەبن كە ئەم سێ فەزڵە خواییە دەیانگرێتەوە: هیدایەتی قورئانی، پاڵفتەو پارسەنگبوونی دینداریتی، و شارەزابوون لە شەرع. مەگەر چەندی وەكو ئیمامی بوخاری رحمەاللە لەوانەن؟! كە تا ساڵی (٧٠٠ك)ی مێژووی ژیانی نیوملیۆن و سیزدە هەزار كەسی زاناو شارەزای ئەهلی ئیسلام و سەردار و موجاهیدانی ناوداری ئیسلام تۆماركراوە!! ئەدی پاش ئەوان چی؟ كە سەدانی وەكو ئیمامی زەهەبی و ئیبنوتەیمیەو قوتابیەكانی و سیوتی تێدایە رحهم اللە.

بە هەر حاڵ، بە تەئکید هەموو موسوڵمانێکی پاك و سەر ڕاست -لە هەر نەوەیەکدا بێت- تا ڕۆژی قیامەت هەموویان دەگرێتەوە، مادام دینەکەیان پێگەیشتووەو قبووڵیانکردووەو پێی پارسەنگ و شارەزابوون. خوای گەورەش دەفەرموێ: (وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ)الانعام/١٩ واتە: من ئەم قورئانەم بە وەحی بۆ هاتووە تا هۆشداریی پێ بدەمە هەموو ئەوانەی پێیاندەگات.

ئایەتی چوارەم

(ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ)

واتە: ئەوەش فەزڵی خوای گەورەیە کە دەیدات بەو کەسانەی کە خۆی دەیەون. خوای گەورە خاوەن فەزڵ و چاکەی زۆر مەزنە.

- (ذَٰلِكَ) ئەوەی باسکرا: کە بریتییە لە: هەڵبژاردنی پێغەمبەرێکی خوایی لەناو مرۆڤدا بەگشتی و لەناو عەرەبەکانی ئەو سەردەمەدا بە تایبەتی. هەروەها پێڕاگەیاندنی قورئان و پاڵفتەسازیی کەسایەتی و فێرکردن و شارەزاییکردنی موسوڵمانان لە تەوحیدو زانستە شەرعیەکان: لە قورئان و سوننەت و بزاوتی شیاوی واقیعی. ئەمانە هەموی فەزڵی خوای پەروەردگارن: (ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ) خوای گەورە ئەم فەزڵەی خۆی بەو کەسانە دەبەخشێت کە خۆی دەیەون، ئەوانەش ئەو کەسانەن کە وویستی خواناسیی و خواپەرستیی و دینداریتیی و زانین و کارکردنیان هەیە.

- حەتمەن ئەمە هەر فەزڵی خوای گەورەیەو هەر لە توانای ئەویشدایە بە پێغەمبەرێکی نەخوێندەوار صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە قەومێکی نەخوێندەواری بیابان نشین -کە لە گومڕاییەکی زەق و ئاشکرادا بوون- ئەو گۆڕانکارییە ریشەییە لە دیدو رێ و بزاوت و هەڵوێست و ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەسەڵاتی پەرتەوازەو دوژمنداریی ئەوسای عەرەبەکاندا بهێنێتەدیی، کە لە ماوەی بیستو سێ ساڵی پێغەمبەرێتییدا _بە بەزەییترین کۆمەڵگەو پارسەنگترین تاك_ دەوڵەتێکی مەرکەزیی لەو ناوچە دواکەوتووەدا دروستبکات، کە دوای حەفتا ساڵ لەو گۆڕانکارییە دام و دەزگاو سوپاو دەوڵەتی دوو ئیمپراتۆرێتی دنیای ئەو زەمانە لادات و رادات، کە فارس و رۆم بوون!! لە شوێنی چەوسانەوەی چینایەتیی و ستەمی زۆرداراندا دادی شەریعەت و سایەی ئەمان و پرشنگی شارستانێتیەکی پارسەنگ بە دنیادا پەخشبکاتەوە. ئەمە هەر فەزڵی خوای گەورەیەو هەر لە توانای ئەویشدایەو تەنها بە چاودێریی و ئاودێریی ئەویش نەبێت، ناکرێت.

- (وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ)خوای گەورە خاوەن فەزڵی مەزن و ئێجگار گەورەو زۆرە. هەر ئەمەشە کە بە تەفسیلتر لە سورەتی ئالی عیمراندا دەفەرموێ: (قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَى اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِندَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ)ال عمران/٧٣ واتە: بفەرموو کە ڕێنمایی هەر ئەوەی خوای گەورەیە، بەڵام جوولەکەکان بە یەکتری دەڵێن: نەکەن ئەو زانستییە وەحییەی هەتانە بیدەن بە کەسیتر (بەعەرەبەکان)، تا دوایی لای خوای پەروەردگارتان نەیکەنەوە بە بەڵگە دژتان. بفەرموو فەزڵ و چاکەو مەزنێتیی هەر هی خوای گەورەیەو بەدەست خۆیەتی دەیدات بە هەر کەسێک کە خۆی حەزبکات بیداتێ.. خوای گەورە بەخشسی بەرفراوانەو شارەزایە.

دوای باسکردنی ئەم فەزڵ و چاکانەی خوای گەورە لە پەیامناردن و هیدایەتدان و پەروەردەکردن و فێرکردنی ئەو گەلە نەخوێنەوارەی کە خستنیە شوێن و مەنزیلەی ئەو ئەهلی کیتابانەی لە دیدو ڕێی تەوحید لایاندابوو، هەر بە دەم لاف گەزافی خواوویستیی و دینداریی و پابەندبوونیان بە شەریعەتی خواوە لێدەدا! بەڵام ئەوەتا خوای گەورە بەدیلێکی خواوویستی سەرڕاست و بە هیمەت و جوامێریی بۆ ئەوان هێناوەتە کایەوە، کە بەرهەم و دەسەڵات و پێشەوایەتیی و ئاراستەوانی مرۆڤایەتیی دایە دەستیان. ئەم ئەهلی کیتابانە گوێدرێژ بوون! کەربوون. ئەقڵیان پێنەشکا، یان هەواوهەوەسیان وای لێکردن کە سەرزارەکی دینداربن و بۆ خۆبادان و شانازیی بەتاڵ و بێجێ بفەرموون: ئێمە لەسەر دینی خواین و خوای گەورە ئێمەی قبووڵە!! ئەوەتا خوای گەورە لووتیشکاندن سووکیکردن، بچووکیکردنەوەو کەناریدان! چونکە پەیامی خوایان هەڵنەگرت و لەبەر دنیاوویستی ئەو دنیایان فەرامۆشکرد. ئەوەتا لەم سوورەتەدا دەیانچوێنێت بە کەری ژێر بارە کتێب! و لە سورەتی ئەعرافیشدا بە سەگ (وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ . وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ۚ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
وَأَنفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ)الاعراف١٧٥-١٧٧

دەرسی سێیەم

ئایەتی پێنجەم

(مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)

واتە: نموونەی ئەو کەسانەی کە پەیمانیان لێ وەرگیرا، کە تەورات لەخۆبگرن و لە ژیانیاندا پیادەی بکەن، بەڵام پێوەی پابەندنەبوون و بە ئاراستەکانی تەورات نەجووڵانەوە، وەکو کەر/گوێدرێژیان لێهات کە بارەکتێبی لێ بنێن! بە ڕاستی ئەو کەسانەی ئایەتەکانی خوای گەورە بە درۆ دەخەنەوە کەسانێکی بەدو خراپە کارن، خوای گەورەش هیدایەتی ستەمکاران نادات.

- (مَثَلُ) مِثل : وەکو مَثَل: نموونە... نموونە: پێچوێنراوە کە سیفەتەکانی ئەسڵن و بە خۆیەوەن، شتێکیتر کە هەندێك سیفەتی لێوە دەرکەوتووە -مەرج نیە سیفەتی ڕەسەنی خۆی بووبن- وەکو نموونەکەی لێهاتووە، نەك لە هەموو لایەنێکەوە، بەڵام لە زەقترین و دیارترین سیفەتدا کە پێچوێنراوەکە هەیەتی، لێرەدا پێچوێنراوەکە گوێدرێژە (کەرە). لەشوێنێکی تردا سەگە (كَمَثَلِ الْكَلْبِ)الاعراف/١٧٦ لە شوێنێکی تردا جاڵجاڵۆکەو ماڵە لاوازەکەیەتی کە نە باو باران دەگێڕێتەوە، نە گەرماو سەرما: (كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ) العنكبوت/٤١ یان بە شتی تر وەکو (كَمَثَلِ حَبَّه)البقرة/٢٦١ یان (إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ)ال عمران/٥٩ (كَمَثلِ رِيحٍ)ال عمران/١١٧ وە هەروەها.[1]

- (حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ) واتە: تەوراتیان خرابووە ئەستۆ، بەرپرسێتی دینداریێتی و پیادە کردنیان خرابووە سەرشان، چونکە تەوراتی ئەسڵی هەر پەیامی خوای گەورە بوو: (عەقیدە) و (عیبادەت) و (شەریعەت)ی تێدابوو، هەروەها (بانگەواز) و (ئوممەت) و (حاکمێتی

[1] ئیمامی ئیبنولقەییم رحمەالله (٧٥١ك) کتێبێکی نایابی لەم باسەدا هەیە بەناوی (الأمثال في القرآن) دەگمەنە.

شەرع)ی تێدابوو، بەڵام جولەکەکان بۆ دنیای خۆیان زۆر تەوەری سەرەکی جەوهەریان لێگۆڕی، لەبەر هەواو هەوەس (الشهوات) یان گومان و دوودڵیی (الشبهات) بەرپرسێتیەکەیان هەڵنەگرت و سەر ڕاستانە بە تەوراتی خواوە پابەند نەمان. لە پابەندیی بە تەوراتەوە ئەوە دەبوو کە باوەڕ بە پێغەمبەرێتی محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بهێنن، چونکە ئەوان سیفەتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و دین و ئوممەتەکەیان لە تەوراتدا دیبوو، هەر وەکو کە ئاماژەی لە ئینجیلی مەسیحیەکانیشدا هەبوو: (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالأَغْلاَلَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)الاعراف/١٥٧واتە: ئەو زانایانەی ئەهلی کیتاب کە شوێن پێغەمبەرە نەخوێندەوارەکەی خوا کەوتوون، کە نیشانەکانی پێغەمبەرێتییەکەیان لای خۆیان لە تەورات و ئینجیلدا دیبوو، ئەم پێغەمبەرەی ﷺ کە فەرمانیان بە چاکە پێدەکات و بەرهەڵستی خراپەیان لێدەکات وحەلاڵیان بۆ دەستنیشاندەکات و پێیان رادەگەیێنێت و حەرامیان پێدەناسێنێت و هۆشداریيان دەداتێ کە نەکەونە ناویەوە.. ئەم پێغەمبەرە ﷺ کۆتی گەردن و زنجیرەکانی پێیان لادەدات کە پێیانەوە بوو. ئەو کەسانەی باوەڕیان بەم پێغەمبەرەی خوا ﷺ هێناو بوونە پشتیوان و لایەنگریی و شوێن ئەو نوورە کەوتن کە بۆ جەنابی ﷺ هاتبووە خوارەوە.. ئائەوانە سەرفرازن..

- هەردوو لەفزی (حُمِّلُوا) و (لَمْ يَحْمِلُوهَا) وێنای بەرپرسێتی هەڵگرتنی دین و دینداریی و بانگەوازی خواوویستی و بزاڤی کۆمەڵکاریی دینی دەنوێنێت، کە وەکو کۆڵێکەو دەخرێتە سەرشان. ئەگەر سەرڕاستانە هەڵینەگرت لێی دەبێتە باری کەرا! چونکە هەردووکیان هەر هەڵگرتن (حَملَ)ە، ئەمیان کۆڵ و ئەویان بار.

. (ثُمَّ) پاشان. ئەم پیتە رێزمانەوانان پێی دەڵێن (للتراخی)، واتە ماوەیەکی زەمان دەکەوێتە نێوان کرداری پێش ئەم و کردارەکەی دوای ئەم. لێرەشدا ئەم قەومانەی ئەهلی کیتاب کە دەبوو هەر لە سەرەتاوە سەرڕاستانە دینەکە وەرگرن و پێوەی پابەندبن. بەڵام وا نەمان. خوای گەورە بواری زۆری بۆ کردنەوەو مۆڵەتیدان، بەڵام دواتریش هەر نەگەڕانەوە سەر سەرڕاستی دینداریتی و سەلماندن و چەسپاندنی تەورات و ئینجیلەکە. لەوەش دواتر کە کۆتا پەیامی خوای گەورەش هات کە دەبوو ئەمان یەکەمین پۆلی خەڵکی بن کە باوەڕی پێ دەهێنن، کەچی باوەڕیان پێ نەهێنا. دوای سێزدە ساڵی پێغەمبەرێتیش (لە مەککە) جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تەشریفی هێنا بۆ مەدینەو لە نزیکیشەوە دیتیان، کەچی هەر باوەڕیان پێ نەهێنا. دەی دیارە کەرو بێ ئەقڵن. دەنا ئەگەر دیندارو خواناس بوونایە دەبوو بە دینەکەی خۆیانەوە پابەندبن و باوەڕ بەمیش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بهێنن. بەڵام دیارە گەلۆرو گەوج و گەوێلن.

- (كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا) ئەوانە هەر وەکو کەرن کە بارە کتێبی لێنرابێت!

<u>کەروبار:</u>

١- لە ئەدەبیاتی هەموو قەومێکدا هەندێك پۆلی مرۆڤ بە هەندێك ئاژەڵ و گیانلەبەر دەچوێنرێت. بە ئازا دەڵێن: دەڵێی شێرە، بە زۆرخۆر دەڵێن: دەڵێی مانگایە! بە فێڵباز دەڵێن: رێوییە، بە موزعیج دەڵێن: دەڵێی مێشە.. کورد بە پیاوی گەلۆر دەڵێ: کەرە! کە منداڵیش بوو دەڵێن کەرۆکەیە! بە ئافرەتی گەلۆریش دەڵێن: دەڵێی ماکەرە.

٢- زەقترین سیفەتی کەر کەرێتیە! واتە گەوج و گەلۆرو بێئەقڵ! لە زۆر قەومدا ووشەی (کەر) بۆتە جنێو!

٣- کەر هەر چەند باربکرێت، هەر چەند بارەکەی قورسبێت، هەر چەند رێگاکەی دووربێت هاوارێکی لێ بەرزنابێتەوە، لەقەیەك ناهاوێت، لە ژێر باردا دەمێنێتەوە تا

دەپسێت! بەڵام ئێستر ئەگەر بارەکەی قورسبوو خۆ ڕادەپسکێنێت، جووتە دەهاوێت، مان دەگرێت.

٤- کەر ئەگەر بزەڕێ و خاوەنەکەی یان بیسەران ئیزعاج بکات مشتێك خۆڵ دەکەنە دەمیەوە! ئیتر یان دەبێ وابزانێت جۆیەو بە جوویینیەوە خەریک بێت! یان هەر بە دان پاککردنەوەی خۆیەوە خەریك دەبێت![1] .

٥- ئەم نموونەی کەرە کە لێرەدا بارە کتێبی هەڵگرتووە.

- کتیب قورسە.

- سوودی بۆ گوێدرێژەکە نییە، نە بە بۆنکردنی، نە بە هەستپێکردنی.

- ئەگەر بارەکەی لێکەنەوەو لەبەر دەمییدا داینێن، ناتوانێت ناخونەکێکیشی لێبدات! چ جای لێی بخوات تەنانەت بۆنیشی پێ خۆش نیەو دیمەنەکەشی هیچ حەزێکی لا ناجووڵێنێت!

٦- ئەم کەرەی بارە کتێبی هەڵگرتووە، کە کتێبەکان باسی زانست و دین بن یان فەلسەفەو ئەدەب یان نوکتەو قسەی پێکەنین، کەرەکە هیچ جۆرە سوودێکیان لێناکات. ئەو کەسانەی دینیان بە حەقیقەتی خۆی پێگەیشتووەو بە تەواویی پێوەی پابەندنەبوون، وەکو ئەم کەرەن. بارە کتێبیان بارکردووە بێ ئەوەی سوودی لێ ببینن.. لە تەمەنی خۆشماندا زۆرمان کەرمەلاو داعی گوێدرێژو بەرپرسی دینفرۆش بینی کە بە

[1] کاروانچی کورد کە بەنزیك رەبایەی حکومەتە داگیرکەرەکاندا دەڕۆیشتن خوڵیان دەکردە دەمی گوێدرێژەکانیان یان بن کلکیان چەور دەکردن!! وادیارە ئەوانەش کە ئەهلی تەورات و ئینجیل و قورئانن و ئینحیرافیانکردووە پێویستە بەم شێوەیەئەم رەفتارانەیان لەگەڵدا بکرێت!

تەئکید لە کەر خراپتربوون و حەتمەن کەر سزای بارە کتێبەکەی ناکەوێتەسەر، بەڵام ئەو دینفرۆشانە بەر غەزەبی خوادەکەون.

٧- شەنقیطی رحمه الله دەفەرموێ: دەبێت ئەهلی ئیمان زۆر بە حەزەر بن ، بە تایبەتی خوێندکارانی زانستی شەرعیی و هەڵگرانی دین نەبادا ئەم ئایەتە بیانگرێتەوە، چونکە خوای گەورە دوای ئەم چواندنە بە گوێدرێژ دەفەرموێ: (بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ)الجمعة/٥ واتە بەراستی نموونەی ئەو کەسانە بەدو ناقۆڵاو دزێوە.

- (بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ) الجمعة/٥.

- (بِئْسَ) پیتێکە بۆ زەمکردن، پێچەوانەی (نِعْمَ)یە ، واتە ئەو کەسانەی کە ئایەتەکانی خوای گەورەیان بە درۆخستەوە، رەفتارێکی زۆر بەدو ناپەسەندیانکردووە، چونکە تاوانێکی گەورەی باوەڕنەهێنانیان بە قورئان و بە پێغەمبەرێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئیزافەکردە سەر تاوانەکانی تریان: لە وەلکردنی حەقیقەتی دین و گۆڕینی تەورات و ئینجیل و مشەخۆریی بە دین و دینداریی. ئەم رەفتارانە هەموویان لە خانەی (بە درۆخستنەوەی پەیامی خوا) دان! مانای پوختی ئایەتەکە ئەوەیە: بە راستی رەفتاری بە درۆخستنەوە لە خەڵکیەوە بەدو ناقۆڵاو نەشیاوە، ئەمانەش نموونەی ئەو خەڵکە بە درۆخەرەوەیەن.

- (وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) خوای گەورە رێنمایی ستەمکاران ناکات.

١- رێسای گشتی ئایەتەکە ئەوەیە کە هەر کەسێك ستەمکارو زاڵم و موجریم بێت شایانی هیدایەتی خوای گەورە نابێت. کەوابوو هیدایەت بەڵێ بە دەست خوای گەورەیە، بەڵام حەتمەن ئەو کەسانە رێنماییان ناکات کە خۆیان شایستەی هیدایەتی خوایی ناکەن. ستەمکردن و دەستدرێژییەکە لەو بەربەستانەی هیدایەتی خواییـن. هەروەها سیفەتی تریش هەیە کە دەبێتە بەربەست. وەکو گیانی بەرەلایی و نقوومبوون لە خراپەکاریی و لووتبەرزیی و (وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ)المائدة/١٠٨ و (وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ

الْخَائِنِينَ) يوسف/٥٢ و (فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَن يُضِلُّ)النحل/٣٧ و (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ)الزمر/٣ و (إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ)غافر/٢٨.

٢- ئەو حاڵەتەی ئەم قەومانەی ئەهلی کیتابی تێکەوتووە بەربەستی ڕێی هیدایەتدانی خوای گەورەیە بۆیان، ئەگەر ئەوان و غەیری ئەوانیش دەیانەوێت ڕێنمایی خوای گەورەیان پێ ببڕێت، دەبێت دیدوریٚ و بزاوت و هەڵوێستی ناشەرعیی خۆیان واز لێ بهێنن و سەرڕاستانە بەرەو دینی خوای گەورە بێن. ئەمما لەو حاڵەتەیاندا کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ئایاتەکانیان بە درۆخستۆتەوە ئەوە بە تەئکید لوتفی خوایان لێ بڕاوەو لە ڕێنمایی خوایی مەحروومبوون.

٣- زەمەخشەریی رحمەاللە دەفەرموێ: خوای گەورە لە سێ لاوە لاف و گەزافی جولەکەکانی بەتاڵکردەوە:

أ- جولەکەکان دەیانووت ئێمە ئەولیای خواین و گەلی تایبەتی ئەوین. خوای گەورە بە درۆیخستنەوە کە دەی ئەگەر وایە خۆزگەی مردن بخوازن، تا زوو بە دیداری خوای گەورە شاد ببن: (فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)الجمعة/٦

ب- گوایە ئەوان ئەهلی کیتابی خوایین و وەکو عەرەبەکان نەخوێندەوارنین، کە هیچ کتێبێکی خواییان بۆ نەهاتووە! ئەوەتا وا قورئانیان بۆ هاتووەو لەبەردەستیاندایەو پارێزراوە ئینجا ئەوانی چواند بە کەر کە بارە کتێبی هەڵگرتووە!

ج- شانازییان دەکرد کە ناوچەکە کە ڕۆژی شەممانی قبوڵکردووە کە ڕۆژێکی پیرۆزو تایبەت بە پشوو بێت، ئەوەتا خوای گەورە شەممەی ئەوانی ئیلغاکردەوەو ڕۆژی هەینی پیرۆز کرد، کە بووە ڕۆژی پشووی هەفتە.

دەرسی چوارەم

ئایەتی شەشەم و حەوتەم

ئایەتی شەشەم:

(قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)

واتە: بفەرموو: ئەی ئەو کەسانەی کە خۆ بە هیدایەتدراو دەزانن و لافی ئەوە لێدەدەن گوایە ئێوە ئەولیای خوای گەورەن و ئەو چاودێرو ئاودێرتانە، تەنها ئێوە نەك خەڵکانێکیتر! جا ئەگەر راستگۆن دە خۆزگەی مەرگ بخوازن و تەمەننای مردن بکەن، تا زووتر بگەنەوە بە خوای گەورە.

- (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا):

أ- دوای ئەوەی سەیدنا مووسا عَلَيهِ السَّلَام چل ئیمانداری لە قەومەکەی لە خزمەت خۆیدا بۆ کێوی (طور) برد و لەوێ داینان، خۆی تەشریفیبردە جێگایەکیترو موناجاتی لەگەڵ خوای گەورەدا کرد (وەلیدا دووا، قسەیکرد) بەڵام لەولاوە کەسە "ئیماندار"ە هەڵبژاردەکانی گوێرەکە (گۆلك/ گوێلك)یکیان دروستکردو کەوتنە پەرستنیی! ووتیان ئەمە خواکەی مووسایە، نازانێت کە لیرەیە، یان بیری چووە لەگەڵ خۆیدا بیبات!! نعوذ بالله. بەمەش خوای گەورە غەزەبی لێگرتن و دواتر داوای لێکردن کە تۆبەبکەن. زۆرینەیان تۆبەیانکرد ووتیان: (إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ)الاعراف/١٥٦ واتە وا تۆبەمان کردو گەڕاینەوە لای تۆ. هەندێك دەفەرموون لێرەوە بەمانە ووترا (یەهود).

ب- جولەکەکان کە خۆیان پێ لە هەموو کەس چاکتر بوو (بێگومان ئێستاش هەر وان) دەیانووت ئێمە لەسەر رێی هیدایەتی خواین و ئەو بەردەوام رێنماییاندەکات، چونکە گەلی هەڵبژاردەی خواین (شعب الله المختار) .. لێرەشدا خوای گەورە بە تەوسەوە ئاوا بانگیاندەکات. وەکو بوترێت: ئادەی جەنابە هیدایەتدراوەکان، گەلە تایبەتەکەی خوای

گەورە، چاکترین مرۆڤی لەخوانزیك، ئەگەر راستدەکەن و وان، فەرموون خۆزگەی مردن بخوازن!

- (إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ).

- (إِن): ئەگەر: پێیدەوترێت پیتی جازمە کە دوو کردار جەزم دەکات. وەکو: (انْ تَدرُسْ تَنجَحْ) واتە: ئەگەر سەعی بکەیت دەردەچیت.. ئەگەر سەعیت نەکرد _واتە مەرجەکەت نەهێنایەدیی_ کەوابوو دەرناچیت.. وەزیفەی ئەم (ان)ە پەیوەستکردنی کرداری مەرجەکەو وەڵامەکەیەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ) سورەتی محمد علیه السلام/٧ واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە، ئەگەر ئێوە دینی خوا سەرخەن، خوای گەورەش سەرتاندەخات.. سەرخستنی ئێوە بۆ دینەکەی، مەرجە بۆ ئەوەی کە سەرتانبخات. ئەگەر واناکەن سەرکەوتنەکەتان پێنادرێت..

١- (زَعَمْ) لافوگەزاف لێدانە. کە خۆهەڵکێشان و باسکردنی شتێکە کە زیاتر ئەگەری ناڕاستێتی هەبێت. لە قورئانیشدا بەو مانایە هاتووە. وەکو دەفەرموێ:

- (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَن يَكْفُرُوا بِهِ) النساء/٦٠ واتە: مەگەر نەتڕوانیوەتە ئەو کەسانەی لافوگەزافی ئەوە لێدەدەن گوایە باوەڕیان بەو پەیامە هێناوە کە بۆ جەنابت هاتۆتەخوارێ، هەروەها بەو پەیامانەش کە پێش زەمانی جەنابت هاتوونەتە خوارێ، کەچی دەخوازن یەکلاییکردنەوەی کێشەو ناکۆکییەکانی نێوانیان ببەنە لای طاغووت!! لە کاتێکدا فەرمانیان پێدرابوو کە دەبێ شوێن طاغووت نەکەون و لێی تەبەڕابن ..

- (زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن لَّن يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ)التغابن/٧ واتە: ئەوانەی دیدوڕێی کوفریان گرتۆتەبەر، لافوگەزافی ئەوە لێدەدەن کە گوایە زیندووناکرێنەوە! بەدیی، قەسەم بە خوای پەروەردگارم زیندوودەکرێنەوە...

- (لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا)الكهف٤٨ واتە: هەر بەو شێوەو چۆنیەتییەی یەکەمینجار خەلقمانکردن، هەر ئاوا هاتنەوە لامان. لافوگەزافی ئەوەتان لێدەدا کە گوایە ئێمە هیچ کاتێک بۆ لێپرسینەوە لەگەڵ ئێوەدا دیاریناکەین!

- (زَعِيم): ئەوە مانای سەرۆك و ئۆباڵگرو کەفیلە، کە بەرپرسێتی شتێکی دەکەوێتە سەر. بۆیە سەیدنا یوسف عَلَيهِ السَّلَام فەرمووی: (..وَلِمَن جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ)یوسف/٧٢واتە: هەر کەسێک (پێوەرە دزراوەکەی دانەوێڵەکە) بدۆزێتەوەو بهێنێتەوە بۆمان، ئەوە باری حوشترێک خەڵات وەردەگرێت، منیش کەفیل (زامن)ی دەسکەوتنی ئەو بارە حوشترە خەڵاتەم.

٢- جولەکەکانی مەدینەش ئەم لافوگەزافلێدانەیان لە خۆپەسەندیاندا بوو، کە لە رەفتار (گوفتارو کردارو بڕیار)یاندا دەردەکەوت:

أ- دەیانووت: ئێمە کوڕی تایبەتی خواین! (وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ)المائدة/١٨ واتە: جولەکەو دیانەکان دەیانووت: ئێمە ئەولادو ئەحباب (خۆشەوویستان)ی خوای گەورەین! لەوەشدا خوای گەورە رەددی لێدانەوە: (..قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ)المائدة/١٨واتە: دەی ئەگەر وایە، بۆچی گوناح و تاوانکارییەکانتان لەسەر هەژمارد دەکات و سزاتان دەدات لەسەریان؟! نا ئێوە هەر وەکو ئەو خەڵکەیترن کە خەلقیکردوون.

ب- دەیانووت: ئێمە ئەهلی بەهەشتین. هەندێکمان نەبێت لەوانەی گوێرەکەکەیان پەرست! ئەمانەمان بۆ ماوەیەك سزا دەدرێن و بەس. خوای گەورە رەددی لێدانەوەو فەرمووی: (قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِندَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)البقرة/٩٤واتە: بفەرموو: ئەگەر راستەو بەهەشتتان مسۆگەرەو خوای گەورە بە تایبەت هەر بۆ ئێوەی دادەنێت و نایداتە کەس، ئەگەر راستگۆن، دەسی سا خۆزگەی زوو مردنتان بخوازن با زوو بمرن و بگەنە ئەو بەهەشتەی خوای گەورە!

ج- ڕەفتاری هاوشێوەیان ئێجگار زۆر بوو، چونکە تا دوا پلە بەرامبەر خوای گەورە و نێرراوەکانی علیهم السلام بێئەدەببوون. بە تایبەتی بەرامبەر سەیدنا مووساو هارون علیهما السلام. لە دەیان شوێنی قورئاندا زەمکردنیان _سەرەنجامی ئەو ڕەفتارە لووتبەرزانەیان_ هاتووە.

٣- ئەگەر ڕاستدەکەن خۆشەویستانی خوای گەورەن و ئەهلی بەهەشتن و ئەولیان و لە خوا نزیکن و پاداشتتان مسۆگەرە، ئێ چیتان لە دنیا داوە؟ بۆچی داوای مەرگ ناکەن؟ ئێوە کە بە مردن یەکسەر بگەنە خوای گەورەو بەهەشت و پلەو ڕێزەکەی، ئیدی بۆچی خۆزگەی مردن ناخوازن و بە پێچەوانەوە لە هەموو کەس سوورترن لەسەر ژیان! هەر جۆرە ژیانێك و لە هەر ئاستێکدا بێت! (وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ)البقرة/٩٦ واتە: دەیانبینیت سوورترین کەسن لەسەر ژیان، هەر ژیانێک بێت![1] لێرەدا خوای گەورە دەیانخاتە سەر گومان و دوودڵی لە قسەکانیان، تا هۆشیان بێتەوەو ڕێگا ڕاستەکە بگرن. بە مانایەکیتر: ئێوە کە مردن ناخوازن و هەر سوورن لەسەر مانەوەتان لە ژیاندا، کەوا بوو ئەوەتان ڕاستنیە کە دەڵێن ئەولیاو ئەحبابی خوای گەورەین و بەهەشتمان مسۆگەرە! چۆن و بە چ بەڵگەیەك ئەمەتان لا دروستبووەو لێشتان بۆتە بەڵگەنەوویست!

٤- پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرموێ: (مَنْ أَحَبّ لِقَاءَ اللّهِ أَحَبّ اللّهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللّهِ كَرِهَ اللّهُ لِقَاءَهُ).[2] واتە: هەر کەسێك حەز بە دیداری خوای گەورە بکات،

---

[1] (حَيَاةٍ) لێرەدا نەکیرەیە، واتە هەر جۆرە حاڵەتێک بێت هەر ژیان بێت، ئەگەرچی ژیانی زەلیلی وەکو ژیانی سەگیش بێت! یان ژیان دوورەپەرێزی وەکو گورگیش بێت! سەیری دەوروبەرت کەو ببینە چەند هەزار موسوڵمان ئەمە سیفەتێتی!

[2] بوخاری (٦٠٤٢)، موسلیم (٢٦٨٣).

خوای گەورەش حەز بە دیداری ئەو دەکات، هەر کەسێك دیداری خوای گەورە ببوغزێنێت، خوای گەورەش دیداری ئەو دەبوغزێنێت.

٥- (فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صادِقِينَ):

ئەمە دوو واتا هەڵدەگرێت کە ئەهلی تەفسیر لێکیانداوەتەوەو هەر یەکەیان یەکێکیانی پێ پەسەند بووە:

أ- ئەگەر راستدەکەن و ئەولیاو ئەحبابی خوای گەورەن، دەی خۆزگەی مردن بخوازن تا زووتر بگەنە خوای گەورە.

ب- ئەمە داوای (موباهەلە)یە واتە: ئەگەر ئێوە راستدەکەن ئەهلی دینی خوان و ئەولیای ئەون و لەسەر رێنمایی خوایین و موسوڵمانان لەسەر گومڕایین، دەی سا وەرن دوعای مردن لەو کەسە بکەین کە لەسەر گومڕاییە. ئەمەش لێکدانەوەیەکی پەسەندە.

٦- داوایان لێدەکات کە خۆزگەی مردن بخوازن! هەر تەمەننای بکەن، نەك خۆیان بەکوشتبدەن!! کەچی ئامادەی تەمەنناکردنیشی نین. ئەمە کۆتا پلەی دنیاویستیانە، کە کەسیان نایانەوێت بە قسەش بڵێن ئامادەین بمرین! ئەوە سیفەتی هەموو ئەهلی کوفرە. ئێستا لە رۆژئاوا لە هیچ بوارێکدا ناهێڵن مردنیان بێتە خەیاڵ! هەر باسیناکەن، تەنانەت پەنجا کەس ناچنە ناشتنی مردووەیەکیان! گۆڕستانیشیان هەمووی باخ و گوڵ و چیمەن و جوانی ژیانە، تا لە وێش مردنیان بیرنەکەوێتەوە!

٧- خوای گەورە کە بە دوو جار مەرج بە (إِن) دەفەرموێ: (إِن زَعَمْتُمْ) (إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)، دەی سا هەر جارێك بڵێن: دەخوازین بمرین! بەڵام نایڵێن. بۆیە خوای گەورە لە ئایەتی داهاتوودا دەفەرموێ: (وَلا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا..) واتە: هەتا هەتایە خۆزگەی مەرگ ناخوازن! (أَبَدًا) ! لە سورەتی بەقەرەدا بە هەموو شێوەکانی نەفیکردنی هەتاهەتایی (لَن) دەفەرموێ: (قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الآخِرَةُ عِندَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ . وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ وَلَتَجِدَنَّهُمْ

أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ)البقرة/٩٤-٩٦ واتە: بفەرموو: ئەگەر راستەو بەهەشتتان مسۆگەرەو خوای گەورە بە تایبەت هەر بۆ ئێوەی دادەنێت و نایداتە کەس، ئەگەر راستگۆن، دەسی سا خۆزگەی زوو مردنتان بخوازن با زوو بمرن و بگەنە ئەو بەهەشتەی خوای گەورە! بەڵام هەرگیزاو هەرگیز، هەتاهەتایە جارێک خۆزگەی مەرگ ناخوازن! چونکە خۆیان دەزانن چەندیان گوناح وتاوان و سەرپێچییکردووە.. بۆیە دەیانبینیت سوورترین کەسن لەسەر ژیان، هەر ژیانێک بێت..

٨- موسوڵمانیش هەر چەند خواناس و خواپەرست بێت، هەر چەندە پیاوچاك بێت ناوێرێت بڵێ: بەهەشتم مسۆگەرە، چونکە خوای گەورە موحاسەبەیدەکات و ئەوانەی دەهێنێتەوە بەردەم کە کردوونی و بیریچوونەتەوە! بەڵام موجاهیدی نیەت پاك کە چۆتە مەیدانی جیهادەکەوە، تەمەننای شەهیدبوونەکە دەکات، چونکە دەزانێت مادام نیەتی لەبەرخاتریخوا پاککردۆتەوە، شەهیدبوونیش هەموو گوناحەکانی دەسڕێتەوەو رەزامەندی خوای گەورە مسۆگەردەکات، بۆیە راستگۆیانە داوایدەکات. چەندەها نموونەی ئەمە لە یاوەراندا هەیە.

أ- عومەیری کوڕی حومام خوا لێی رازی بێت بێگوێدانە دنیاو ژیان، خۆی خستە گۆنگەڵی شەڕە شمشێرەوەو فەرمووی:

رَكْضاً إِلَى اللهِ بِغَيْرِزَادِ ... إِلاَّ الْتُّقَى وَعَمَلَ المَعَادِ
وَالْصَّبْرَفِي اللَّهِ عَلَى الْجِهَادِ...إِنَّ الْتُّقَى مِنْ أَعْظَمِ الْسَّدَادِ
وَخَيْرُمَا قَادَ إِلَى الرَّشَادِ ... وكُلُّ حَيٍّ فَإِلَى نَفَادِ.[١]

---

[١] موسلیم (١٩٠١)، ئەحمەد (١١٩٩٠). واتە:
_ بە راکردن بێ گەنجینەی قیامەتم بەرەو خوا رادەکەم... غەیری تەقواکاریی و کاری پاشکەوتم بۆ قیامەتم هیچیترم پێنییە.

ب - جەعفەری کوڕی ئەبوطالیب خوا لێی رازی بێت کە ئامۆزای پێغەمبەری خوایە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرماندەی جەنگی (موئتە) بوو، لەگەڵ خۆهەڵدانە بەر شمشێری رۆمدا فەرمووی:

يَا حَبَّذَا الْجَنَّـةُ و اقْتِرَابُهَا .....طَيِّبَـةٌ بَـارِدَةٌ شَرَابُهَا

وَالرُّومُ رُومٌ قَدْ دَنَا عَذَابُهَا..... عَلَيَّ إِنْ لاقَيْتُهَا ضِرَابُهَا .[1]

ج- هەر لەو جەنگەدا دوای جەعفەر عبداللە کوڕی رەواحە خوا لێی رازیٚ بێت بوو بە فەرماندەو ئەویش پێش شەهیدبوونی فەرمووی:

لَكِنَّنِي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً .....وَضَرْبَةً ذَاتَ فَرْغٍ تَقْذِفُ الزَّبَدَا

أَوْ طَعْنَةً بِيَدَيْ حَـرَّانَ مُجْهِزَةً .....بِحَرْبَةٍ تُنْفِذُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبِدَا

حَتَّى يُقَالَ إِذَا مَرُّوا عَلَى جَدَثِي ..... أَرْشَدَهُ اللَّهُ مِنْ غَازٍوَقَدْ رَشَدَا [2]

_غەیری ئارامگرتن لەسەر جیهادەکە شکنابەم... بەڕاستی تەقواکاریی لە راسترین هۆکاری هیدایەت و پابەندیی سەرراستانەی دینداریيە.

_ هەر تەقواکارییە کە ڕێنیشاندەرییت دەکات و دەتبات بەرەوە پەیپێبردن و ئەقڵ پێشکان... برۆ، هەر هەموو زیندوویەک بەرەو نەمانی دەڕوات...

[1] نەسائی: السنن الكبرى (١٦٩٨٩)، ترمذی (١٥٣٦)، ئەحمەد (٢٣١١١)، سحیحی ئیبنوحیببان (٤٨٥٩). شێخی ئەلبانی رحمەاللە لە (صحيح سنن أبي داود/ ٢٥٧٣)دا دەفەرمویٚ: حەسەنە.

[2] ابن هشام :السيرن النبوية ٢١/٤ واتە:

_بەڵام من داوای لێخۆشبوونێک لە خوای بەبەزەیی دەکەم..... لەگەڵ زەربەیەکدا کە وا پێم بکەوێت خوێنم فیچقەبکات و کەفی لێ هەستێت.

_ یا شمشێرێکی قورس کە خاوەنەکەی بە هەردوودەستی وا بە سکمیداکات... کە بگاتە جەرگ و دڵم و ریخۆلەکانم ببڕێت.

_ وام لی بێت کە هەر کەسێک بە لای گۆڕەکەمدا تێپەڕی بڵێ:..... خوای گەورە ڕێنیشاندەری بێت، بە راستی غەزایکردو سەرکەوتووبوو..

ئایەتی حەوتەم

(وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ)

واتە: هەتاهەتایە رازی نابن خۆزگەیەك بۆ مەرگیان بخوازن، چونکە دەزانن چ گوفتارو کردارو بڕیارێکیان هەبووە، دەزانن چەند دیدڵێل و ڕێ وێڵ و بزاوت چەوت و هەڵوێست لارو سەرخوار بوون، چەند نیەت پیس و کردەوە پووچەڵبوون، بۆیە تەمەنناناکەن بمرن، لە ترسی لێپرسینەوەشیانە کە ئەوەندە سوورن لەسەر مانەوەو نەمردن. خوای گەورە ئاگاداری ستەمکارانە.

- (يَتَمَنَّوْنَهُ) تەمەنناکردن: خۆزگەخواستن. واتە بەهیوابوونی هاتنە دیی شتێك بەو شێوەیەی دەخوازرێت ببێت. وەکو خۆزگەخواستنی سەلامەتیی و دەرچوون و قازانج و سەرکەوتن و هیتر. زۆرینەی خۆزگەخوازیی هەر ئومێد بەستنێکە بێئەوەی هۆکارەکانی هاتنەدیی، گیرابێتەبەر.

لێرەدا کە داوا لە جولەکەکان کرا کە ئەگەر راستدەکەن ئێوە ئەولیاو ئەحبابی خوای گەورەن و بەهەشتتان مسۆگەرە، یان راستدەکەن ئێوە ئەهلی هیدایەت و دینی راستی خوای گەورەن و خەڵکیتر -بە تایبەتی موسوڵمانەکان- ئەهلی گومڕایی و نادینیین، دەی سا خۆزگەی مردن بخوازن. ئەگەر خۆزگەکەشتان هاتەدیی، ئەوە بەر رەزامەندی خوای گەورە دەکەون و دەچنە بەهەشت و لە ماندووبوون دەحەسێنەوە؟ ئەگەر داوای مردنتان وا کرد کە خوای گەورە بیدات بەسەر ئەو کەسەدا کە خۆی وا دادەنێت کە لەسەر دینی خواییەو بەرامبەرانی لەسەر دینی هەواو هەوەسن. یا خوای گەورە بەرامبەرەکانتان بفەوتێنێت. بەڵام ئەمانە ناوێرن خۆزگەی مەرگ بخوازن. هەتا هەتایەش توخنی خۆزگەیەکی وا ناکەون، چونکە لە لایەکەوە دەزانن چ کارو کردەوەیەکی بەدکاریی و خراپیان کردووە، چ گوناح و تاوانێکیان لە ئەستۆدایە، چ دیدوریێ و بزاوت و هەڵوێستێکی خوا نەوویستانەیان گرتۆتەبەر، لەبەرئەوە نایانەوێت نە بمرن و نە

تەمەننای مردنیش بکەن، چونکە دەزانن دوای مردن موحاسەبەکردنی خوای گەورە دێتەرِێیان و بەتەئکید دەکەونە بەر سزای خوای گەورە. لە لایەکی تریشەوە ناوێرن دوعای وا بکەن کە خوایە هەر کام لە ئێمە یان ئەوان لەسەر گومرِایی و دوور لە دینی تۆیە نابووتیبکەو بەفەتارەتی بگەێنە! ئەمە ناکەن چونکە دەزانن خۆیان بەرامبەر خوای گەورەو پێغەمبەرەکانی علیهم السلام چەند بێ ئەدەب بوون، بەرامبەر سەیدنا مووساو سەیدنا هارون علیهما السلام و ئێستاش بەرامبەر کۆتا پێغەمبەرەکەی خوا علیه الصلاة والسلام. دەزانن چەندیان لە دینی خوا گۆرِیووەو چۆن و بۆچی؟ دەزانن چەندیان دین و تەورات و شەریعەت ئیستیغلالکردووەو بەرژەوەندیی و هەواوهەوەسی خۆیانیان پێ هێناوەتەدیی. بۆیە نایانەوێت داوای مردن بۆ لادەرانی دینی خوایی بکەن، چونکە دڵنیان خۆیان دەگرێتەوە. چونکە قورئانیش ئەوەی خستبووە یادیان کە حەتمەن ئەوانیش وەکو هەر خەڵکانێکیتر گیرۆدەی گوناحیان دەبن و خوای گەورە سزایاندەدات لەسەریی، وەکو کە دەفەرموێ: (وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ ۚ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم ۖ)المائدة/١٨ واتە: جولەکەو دیانەکان دەیانووت: ئێمە ئەولادو ئەحباب (خۆشەوویستان)ی خوای گەورەین!

- (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ) خوای گەورە ئاگادارە لە حاڵ و نیەت و گوفتارو کردارو بریاری زاڵمان. بێگومان جولەکەکانیش لەو زاڵمانەن کە هەم زوڵمیان لە خۆیان و لە رەعیەتەکانیان دەکرد، هەم زوڵمیان لە موسوڵمانان دەکرد. گەورەترین زوڵمیان گۆرِینی ئەحکامی دینەکەیە کە دەبوو ئەوان -کە پەیامی خواییان بۆ هاتووەو حەقیان بۆ روونکراوەتەوە- پێوەی پاندندبوونایەو ببوونایە بە شاهید لەسەر دیدوریێ و بزاوت و هەڵوێستی خەڵکی لە دین ودینداریی، بەڵام ئەمان ئەوەیان نەکردو راستی دینەکەیان بۆ بەرژەوەندیی خۆیان شاردەوە، ئەمەش زوڵمێکی گەورەیە. خوای گەورە دەفەرموێ: (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَادَةً عِندَهُ مِنَ اللَّهِ)البقرة/١٤٠واتە: کێ لەو کەسە زاڵمترە کە شاهیدییەکی حەقی خوایی لەلایە _لە جیاتی روونکردنەوەی_ دەیشارێتەوە..

دەرسی پێنجەم

ئایەتی هەشتەم

(قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ)

واتە: بفەرموو: ئەو مردنەی ئێوە لە دەستی هەڵدێن هەر دێتە ڕێتان، پاشانیش هەر دەگەڕێتەوە لای خوای گەورە کە ئاگاداری نادیارو دیارە، شارەزاو زانای پەنهان و ئاشکرایە، جا ئەو کارو کردەوانەتان دەخاتەوە پێشچاو کە ئەنجامتانداون.

١- هەڵاتنتان لە مردن ئەستەمە، خۆ دزینەوەشتان لە موحاسبەی لای خوای گەورە مەحاڵە. چونکە مردن دیاردەیەکەو خۆتان ڕۆژانە دەیبینن و کەسی لێ کەنارنەدراوە، نە سەیدنا مووسای پێغەمبەرتان عَلَيهِ السَّلَام و نە فیرعەونی دەسەڵاتداری دوژمنتان. ئیتر چۆن وا دەزانن مردنتانناگاتێ، کە دەشزانن موحاسەبەکەش بە دوای مردنەکەدا دێت! شێخ حەسەنی بەسری رحمەاللە لە سەمورەوە خوا لێی ڕازی بێت فەرموودەیەکی (مەرفووع) دەگێڕێتەوە: کە نموونەیەکی جوانی هەڵاتنە لە مردن کە دەفەرموێ: (مَثَلُ الَّذِي يَفِرُّ مِنَ الْمَوْتِ كَمَثَلِ الثَّعْلَبِ، تَطْلُبُهُ الْأَرْضُ بِدَيْنٍ فَجَعَلَ يَسْعَى حَتَّى إِذَا أَعْيَا وَابْتَهَرَ دَخَلَ جُحْرَهُ فَقَالَتْ لَهُ الْأَرْضُ: يَا ثَعْلَبُ دَيْنِي، فَخَرَجَ وَلَهُ حُصَاصٌ فَلَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ حَتَّى تَقَطَّعَتْ عُنُقُهُ فَمَاتَ).[١] واتە: نموونەی ئەو کەسەی کە لە مردن هەڵدێ، وەکو ڕێویەکە، کە زەوی داوای قەرزی لێبکات، ئەمیش (ڕێویەکە) لە دەستی هەڵبێت و ڕاکات، تا ئەو کاتەی بە تەواویی ماندوو دەبێت و توانای ڕاکردنی نامێنێت، خۆ دەخزێنێتە کونەکەی

[١] طەبەرانی لە: المعجم الكبير (٦٩٢٢)، هەیثەمی: (مجمع الزوائد/٢٣٨٤)، ئەلعوقەیلی لە (الضعفاء ٤/٢٠٠)دا هێناویەتەیەوە کە زەعیفە.

خۆیەوە، هەر بەوەندەی دەگاتە ناوی، زەوی پێی دەلێتەوە ئەرێ ریۆی کوا قەرزەکەم! لە کون دەردەپەڕێت و دیسان دەکەوێتەوە راکردن تا هەناسەی لەبەر دەبڕێت و دەمرێت.

مردن حەقیقەتێکی رەهایە، واتە بێڕادەو بێبڕو بێسنورە، حەقیقەتێکە هیچ کەسێك گومانی تێدا نیە کو هەیە، چونکە لەوەتای مرۆڤایەتی هاتۆتە سەرزەمین مردنیش دیاردەیەکی بەرچاوانەو رۆژانە دەبینرێت، خوای گەورە بە ئایەتی حەقیقەتی رەهای خۆی دەفەرموێ: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)ال عمران/١٨٥ واتە: هەموو خاوەن رۆحێک دەبێ شەرابی مەرگ بنۆشێت. جا لە رۆژی قیامەتدا پاداشتی کردەوەکانتان وەردەگرنەوە.

شێخ حەسەنی بەسریی رحمەالله _کە بەوەش بەناو بانگ بوو کە ووتەکانی لە فەرمایشتی پێغەمبەران دەچن_ رۆژێک لەسەر جەنازەیەک فەرمووی: (مَا رَأَيْتُ يَقِينًا لا شَكَّ فِيهِ أَشْبَهَ مِنْ شَكٍّ لا يَقِينَ فِيهِ مِنْ أَمْرِنَا هَذَا)[١] واتە: دڵنیاییەکم نەدی گومانی تێدا نەبێت وەکو گومانێک کە دڵنیایی تێدا نەبێت،وەکو ئەمەی بەردەستمان (واتە مردن).. چونکە مردن هەقە بەڵام کەس نازانێت کەی و چۆن و بۆ کێ دێت؟!

٣- مردن موعجیزەیە. کردارێکی خوای گەورەیە: (خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ..)الملك/٢ واتە: خوای گەورە مردن و ژیانی خەلقکردووە.. مردن و مراندن،ژیان و ژیاندن لە هەموو سات و ئانێکدایە، لە رۆژێکدا سەدان هەزار حاڵەتی مردن و سەدان هەزار حاڵەتی ژیان لە مرۆڤدا روودەدات! ملیارەها حاڵەتی ژیان و مردن لە چرکەیەکدا روودەدات! هەر لە بەدەنی خۆتدا هەر سی و شەش رۆژ سێلەکانی پێستت دەمرن و سێلی زیندووی نوێ دێنە شوێنیان، سێلەکان بە زیندوویی دێنە شوێنیان نەك جەستە زیندوویان بکات!! سێلە مردووەکانیش مردنیان بەسەردا دێت، جەستە بەسەریاندا ناهێنێت! ئەستێرە هەیە یەك ملیۆن ساڵ لەمەوبەر مردووە، کەچی ئێستا تیشکەکەی دەگاتە نزیکی زەوی!! پێنج

[١] ابن أبي الدنيا: اليقين ژمارە (٤٣).

مێروولەی سپی لەبەردێكی كریستاڵییدا لە ئوستڕالیا دۆزرانەوە كە پسپۆڕان مەزەندەیان كردووە كە ٦٥شەست و پێنج ساڵ لەمەوبەر لەوێدا مردوون! لە هەمان جۆری مێروولەی سپی ئەم سەردەمەشن! ئیتر داروین بەیت و باڵورەی چی لێدەدا كە گوایە مرۆڤ لە مەیمون (شەمپانزی)یەوە هاتووەو ژیانیش لە میكرۆبێكەوەیەو میكرۆبەكەش لە ئەستێرەیەكەوە پێش ملیۆنەها ساڵ هاتووە !![1]

٤- مردن لە رواڵەتدا پەیوەندی بەهۆكارەوە هەیە، دەنا لە حەقیقەتدا فەرمانێكی خوای گەورەیەو بڕیارێكی قەدەرییە كە كات و شوێنی هات، هۆكار هەبێت یا نەبێت مردنەكە دێت و ژیانەكە كۆتایی پێ دێت. خوای گەورە دەفەرموێ: (أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ)النساء/٧٨ واتە: لەهەر كوێیەك بن، با لە قەڵاو قوللەی مەحكەمیشدا بن، مردنتان هەر دەگاتێ. هەموو ئایەتەكانی مردنیش تەئكید لەم حەقیقیەتە عەقائیدییە دەكەنەوە كە بە داخەوە موسوڵمان لێی غافڵبوون. ئاخر ئەوە ترسنۆكییە كە دەیان حەقیقەتی وای لە بیربردونەتەوە.

---

[1] لە مەلای مەشهووریان پرسی: ئەستێرەی ئاسمان چەندن؟ ووتی: دە هەزار.. بە سەرسامییەوە ووتیان چۆن ئەو هەموو ئەستێرە زۆرە هەر دە هەزارن؟ ووتی من وا دەڵێم، ئەوەی باوەڕم پێناكات با بچێت بیانژمێرێت.. داروینیش وا دەڵێ!!! دەڵێ ئەوەی باوەڕی بە (تطور)ەكەی من نییە كە هەر هەموو ژیان و زیندەوەران لە میكرۆبێكەوە هاتوون كە ئەویش لە ئەستێرەیەكی ترەوە هاتووە، با خۆی بڕوات بە دوای ئەو میكرۆبەداو خۆی پێ بناسێنێت!!

ئیمامی شافیعی رحمەاللە دەفەرموێ:

تَــزَوَّدْ مِنَ التَّقْـوَى فَإِنّكَ لاَ تَــدْرِي ... إِذَا جَـــنَّ لَيْـلٌ هَـلْ تَعِيـشُ إِلَى الفَجْـرِ

فَكَمْ مِنْ صَحِيحٍ مَاتَ مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ ... وَكَمْ مِنْ سَقِيمٍ عَاشَ حِينًا مِنَ الدَّهْرِ

وَكَمْ مِنْ فَتَى أَمْسَى وَأَصْبَحَ ضَاحِكًا ... وَأكْفَانُهُ فِيْ الغَيْبِ تُنْسَجُ وَهُوَ لاَ يَدْرِي[١]

---

[١] گەنجینەت لە تەقواکاریی پڕ کە چونکە نازانیت ... کە شەوت لێهات دەژیت تا سپێدەی سبەی یان نا؟!

چەندەها لەش ساغ بێ هەبوونی هیچ هۆیەک مردن ... چەندەها نەخۆشیش تەمەنێکی درێژتریان بردە سەر

چەندین لاو بە پێکەنینەوە شەوو رۆژی بەسەربرد ... ئاگای لێ نەبوو کە وا لە نادیاردا کفنی بۆ دەدوورن!

دەرسی شەشەم

ئایەتی نۆیەم و دەیەم

ئایەتی نۆیەم:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ)

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە ئەگەر رۆژی هەینی بانگدرا بۆ نوێژ (نوێژی جومعە) خێرا خۆبگەیێننە زیکری خوای گەورەو کڕین و فرۆشتنانی بۆ وەلکەن، ئەوەتان چاکترە ئەگەر پەی پێببەن و بزانن.

١- ئەم ئایەتانە کە تەوەری سورەتەکەن پەیوەندی سەرەکیان بە چوار ئایەتی پێشترەوە هەیە (٥-٨) کە وەکو زەمەخشەریی رحمەالله فەرمووی: رەتکردنەوەی دیدو بۆچوون و بزاوت و هەڵوێستی جوولەکەکانە لە چەندین هەڵوێستیاندا؟ وەکو ئەوەی کە گوایە تەنها ئەوان لە سەر دینی حەقن و سەیدنا محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ ئەوان نەهاتووە، بەڵکو بۆ ئوممەتە نەخوێندەوارەکەی عەرەب هاتووە، هەروەها ئەو لافوگەزاف لێدانەیان کە گوایە ئەوان کوڕی خواو خۆشەویستانی و گەلی هەڵبژاردەی ئەون و بەهەشتیان مسۆگەرە، یا ئەوەی کە رۆژی شەممانی ئەوان پیرۆزە چونکە رۆژی حەوانەوەی خوای گەورەیە! بۆیە ئەمانیش کردوویانە بە رۆژی پشوودانی مرۆڤ. خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا دوو خاڵی یەکەمین و دووەمینی رەتکردنەوەو لێرەشدا خاڵی سێیەمیانی پووچەڵکردۆتەوە، بەوەی کە بڕیاریدا رۆژی هەینی پیرۆزبێت و نوێژی هەینیی تێدابکرێت.

٢- جومعە و جوموعە هەردووکیان زاراوەی خەڵکی ئەو سەردەمەی حیجاز بووە، کە پێشتر بەو رۆژە دەوترا (عەروبە).

- (الصَّلَاةِ) نوێژە. بەڵام ئەو ئەلف و لامەی لەسەرێتی (ال) ئەلف ولامی عەهدییە. واتە نوێژەکەی جومعە، کە ئەوانیش دەیانزانی کام نوێژە مەبەستە. چونکە پێش هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتەش دەکرا، بەڵام ئایەتەکە تەئکیدی لە فەرزبوونی نوێژی جومعە کردەوە.

- بەیهیقی لە زوهرییەوە دەگێڕێتەوە: کە کاتێك موصعەبی کوڕی عومەیر خوا لێی رازی بێت هاتە لای خەڵکی مەدینە تا دینەکەیان فێربکات، نوێژی جومعەشی بۆ دامەزراندن. ئیتر موسوڵمانان پێش تەشریفهێنانی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نوێژی جومعەیان دەستپێکرد. کە دەشێت هەواڵی گەورەیی رۆژی هەینی بە خەڵکی مەدینە گەیشتبێت و ئەو بڕیارەیان بە موسعەب دا بێت. یان دەشێت ئەو ریوایەتە راستربێت کە ئیبنوسیرین دەگێڕێتەوە: کە پشتیوانانی مەدینە لە ناو خۆیاندا دەیانووت: جوولەکەکان رۆژی شەممانیان لا پیرۆزەو بۆ خواپەرستیی تێیدا کۆدەبنەوە، مەسیحیەکانیش رۆژی یەکشەممان، دەی سا با ئێمەش رۆژێك دیاریبکەین تا بۆ خواپەرستیی تێیدا کۆببینەوە. ئینجا رۆژێك زۆر لەم خاوەن رایانە چوونە لای ئەسعەدی کوڕی زورارە کە لە پیاوماقوڵانی مەدینە بوو، ئەویش رازیبوو کە رۆژی هەینی دیاریبکەن و ئەویش نوێژی هەینی بە دوو رکات پێکردن.

ئەمما یەکەمین نوێژی جومعە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە موسوڵمانانی کرد، ووتمان کە رۆژی پێنجەمی هیجرەتە پیرۆزەکەی بوو، کە رۆژی دووشەممەی دوازدەی رەبیعی یەکەم تەشریفی گەیشتە (قوباء) رۆژی هەینی گەیشتە دۆڵەکانی تیرەی بەنوسالم، کە مزگەوتی خۆیان لەوێ هەبوو، موسوڵمانان کۆبوونەوەو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یەکەمین نوێژی جومعەی لەوێ (کە پێش گەیشتنی بوو بۆ مەدینە) پێکردن و یەکەمین ووتاری هەینی تێدادا. کە ئیمامی قورتوبی هەمووی لە تەفسیرەکەیدا هێناوەتەوە.

پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە تەشریفی گەیشتە قوباء دەیوویست بۆ رۆژی هەینی بگاتە ناو شاری مەدینە، بەڵام نەگەیشت و لە دۆڵەکانی بەنوسالیم کاتی نوێژی هەینی بەسەردا هات و کردی. هەینی ئایندە لە مزگەوتەکەی خۆی لە مەدینە نوێژی هەینی کردو ووتاری فەرموو.

٣- بانگدانی هەینی دوای ئەوەیە کە خەتیب دەچێتە سەر مینبەر، لەسەر دەمی پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر ئەم بانگەو هەر لەو کاتەدا هەبوو، چونکە هەموو موسوڵمانان سووربوون لەسەر کارنەکردن لەو رۆژەداو زوو دەهاتنە مزگەوت، تا لە نزیکەوە گوێ لە ووتارەکەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بگرن، پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دوو رکات نوێژی جومعەی لە جیاتی چوار رکاتەکەی نیوەڕۆ بۆ دەکردن. ئەوە بیدعەیە کە هەندێك مەلا دوای نوێژی جومعە چوار رکاتی نیوەڕۆ بە خەڵکی دەکەنەوە، هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نییە. والله اعلم.[1]

- (فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ).

١- (السعي) واتە پەلەکردن لە رۆیشتن و خێراچوون. بەڵام لێرەدا مەبەست لە سووربوونە لەسەر خۆگەیاندنە ووتارو نوێژەکە، کە خۆ ئامادەکردنی پێشوەخت بە غوسڵ و دەستنوێژو پاکژیی دەخوازێت. نەك مەبەست لە هەڵەداوان و گورگەلۆقەو راکردن بێت، کە بەر هەڵستیلێکراوە. لە هەر دوو سەحیحی بوخاری و موسلیمدا هەیە کە ئەبوهورەیرە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (إِذَا سَمِعْتُمُ الإِقَامَةَ فَامْشُوا إِلَى الصَّلاَةِ وَعَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ وَالْوَقَارِ وَلاَ تُسْرِعُوا، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا).[2] واتە: کاتێك گوێتان لە قامەت دەبێت (بەبانگیش دەوترێت

---

[1] ابن عاشور التحرير والتنوير (٢٨/٢٠٠).

[2] بوخاری (٦٣٦)، و موسلیم (٦٠٢).

قامەت، هەر وەکو کە بە قامەتیش دەوترێت بانگ) بەرەو نوێژەکە بڕۆن، بەڵام بە ویقارو هەیبەت و هێمنیی، پەلە لە ڕۆشتیندا مەکەن. ئەوەندەی گەیشتێ بە جەماعەت بیکەن و ئەوی نەیگەیشتێ خۆتان دوای سەلامدانەوەی ئیمام تەواویبکەن. ڕیوایەتیتریش هەر لەم بوارەدا هەن کە هەموو تەئکید لە لەسەرخۆیی ڕۆیشتن و پاراستنی هەیبەت و هێمنیی و سالارو سەنگینیی موسوڵمان دەکەن.

٢- کە دەفەرموێ: (ذِكْرِ اللَّهِ) چونکە دوو ووتار پێش دوو رکات نوێژەکەی جومعە هەیە، کە دەبێ موسوڵمان هێمنانە خۆ بگەیێنێتە ووتارەکان، پێش ئەوەی خەتیبەکە بچێتە سەر مینبەر.

کەوابوو داواکراوە کە موسوڵمان لە ساتەوەختی جومعەدا نیەت و هەست و هۆشی لای ووتارو نوێژەکە بێت و بەو شێوە داواکراوە پێویستە خۆی بگەیێنێ. بە ڕەچاوکردنی غوسڵدەرکردن و پۆشاکی پاکپۆشین و بۆنی خۆش لەخۆدان و چوونی سالارو سەنگینانەو هەنگاو هەڵنەهێنانەوە بەسەر شان و ملی دانیشتواندا. هەروەها جێبەجێکردنی ئادابەکانیتری ڕۆژی هەینی و نوێژی هەینی.

- (وَذَرُوا الْبَيْعَ) مامەڵە وەل (تەرک) کەن. واز لە کرین وفرۆشتن بهێنن.

شەرعناسان دەفەرموون لەگەڵ دەسپێکی بانگی دووەمدا (کە لە دوای زەمانی سەیدنا عوسمانەوە خوا لێی ڕازی بێت بانگێکی پێشتر بۆ ئاگادارکردنەوەی ئەهلی بازاڕ دەدرا) هەموو مامەڵەیەك حەرامدەبێت، دەفەرموون ئەگەر مامەڵەکەی پێش بانگەکە کردبێت بۆی نیە کە بانگی دا پارەکەی وەربگرێت، یان کڕیارەکە کاڵاکە هەڵگرێت! لەم ساتە وەختەی بانگەوە (بانگی دووەم کە لە خودی مزگەوتەکە دەدرێت دوای چوونەسەر مینبەر دانیشتنی خەتیبەکە) تا کۆتایی سەلامدانەوە لە نوێژی هەینی هەموو سەوداو مامەڵەو کاروکاسبییەك حەرامەو هەمووکارو پیشەو ڕاپەڕاندنێکی کاروباریش هەر نەشیاوە.

- (ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ).

(ذلِكُمْ) ئەو وەلكردنی سەوداو مامەڵەو كاروكردەوانەو خۆگەیاندنە نوێژەكەی هەینییە بە ئەنجامدانی داخوازییەكانیەوە. هەموو ئەمانە چاكترن لای خوای گەورە لەو رەفتاری كاسبیەی دەیكەن.. كاسبیكردن چاكە، بەڵام لەو ساتە وەختەدا چاك نامێنێت، یادی خوای گەورە چاكە،كە دەبێت هۆشتان لێی بێت، ئەگەر پەیتان پێبردووە، ئەگەر دەیزانن.

ئایەتی دەیەم

(فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)

واتە: کە نوێژەکە تەواو بوو بچنەوە سەر سەوداو مامەڵەی خۆتان بۆ کەسابەت و پەیداکردنی بژێوی بڵاوببنەوە، بەڵام هۆشتان لەوە نەبڕێت کە لە کاتی کاسبیکردنیشدا بە نییەت و گوفتارو کردار زیکری خوای گەورە بکەن و ئومێدتتان بە فەزڵ و رزق و رۆزی خوای گەورە بێت. یادی خوا زۆر بکەن تا سەرفراز بن.

- (إِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ) ئاماژەیەکی گلەییانەیە کە دەی سا ئەوەندە کاتە بۆ نوێژی جومعە تەرخانبکەن (کە سەعاتێك نابێت) پاشان فەرموون بە کات و شوێندا وەل بن، بۆ رزق و رۆزی و دنیاتان بڵاوببنەوە. ئەم هەموو کاتەتان بۆ کەسابەت و پارەو سامان و دنیا تەرخاندەکەن، دە بۆچی لەو کاتە کەمەی نوێژەکەی جومعەشدا هەر بەو دنیاوە خەریك دەبن؟!

- (فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ) مەبەست ئەوەیە کە بگەڕێنەوە سەر کەسابەتتان و هەوڵەکانی رۆزی پەیداکردنتان. ئەوە کاتی زۆرو ئەوەش سەرزەمین تێدا وەرن و بچن و بژێوی خۆتانی تێدا پەیدابکەن. نەك ئەوەندە دنیاوویست بن کە تەنانەت لە ساتەوەختی نوێژەکەشدا ئەو ماوە کەمە بۆی لێ نەبڕێن و هەر خەریکی هەڵپەی دنیا بن!

- (وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا)

- ئیبنوکەثیر رحمەاللە دەفەرموێ: واتە لە کاتی کەسابەت و حاڵی کڕین و فرۆشتن و بەرهەمهێنان و وەرگرتن و داندا هۆشتان لە زیکری خوای گەورە بێت. چونکە ئەمیان بۆ قیامەتتان بەسوودە، نەك هەوڵدانە زۆرەکەتان بۆ دنیا.

- موجاهید دەیفەرموو: عەبد ناچێتە ریزی ئەو کەسانەوە کە یادی خوا دەکەن هەتا بە پێوەو بە دانیشتنان و بە راکشانەوە لە زیکری خوادا نەبێت. واتە لە هەموو حاڵەتێکیدا زەروورییە دەم بە ویردو زیکری خوای گەورە بێت.

- پێم وایە مەبەستێکی تریش هەیە تەئکید لەم زیکرو یادەی خوای گەورە دەکاتەوە کە دوای نوێژی هەینی هاتووە، تا فەرامۆشنەکرێت، چونکە خەڵکی پێش نوێژی هەینی دەزانن ئەوە ئەمڕۆ هەینیەو دەبێ خۆیان بۆ نوێژ ئامادەبکەن، کە بانگیشدەدرێت بیردەخرێنەوە کە ئیتر کاتی کەسابەتتان تەواوبوو، دەستهەڵگرن و روو لە مزگەوت بکەن بۆ نوێژ، بۆ زیکری خوا، بۆ فێربوونی دینەکەتان و بیرخستنەوەی قیامەتتان. بەڵام دوای نوێژەکە ئیتر سەرگەرمی کەسابەت و رەنجدانیان دەبنەوەو جارێکیتر بانگناکرێنەوە بۆ زیکرو فێربوون و بیرخستنەوەکە، بۆیە لێرەدا بە هۆشیاندێنێتەوە کە نەکات دوای نوێژی هەینی لە زیکرو تەسبیحاتی خوای گەورە غافڵبن. هۆشتان لێ بێت و ئامۆژگارییەکانی خەتیبەکەتان فەرامۆشمەکەن. بۆیە دەشفەرموێ (كَثِيرًا) واتە زۆر یادی خوای گەورەو زیکرو تەسبیحاتبکەن. چونکە زۆریش مەشغووڵدەبن.

دەرسی حەوتەم

ئایەتی یازدەیەم

(وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ)

واتە: هەر بەوەندەی بازرگانیەکیان دی و گوێیان لە بەزمورەزم بوو، بە هەڵداوان بەرەو پیری چوون و جەنابتیان بە تەنها لە نوێژەکەدا جێهێشت!! پێیان بفەرموو: ئەوەی لای خوای گەورەیە چاکترە لەو کەسابەت و بەزمورەزمە، خوای گەورە باشترین رۆزیدەرانە.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکە

١- ئەهلی تەفسیرو سیرەو زۆر لە فەرمودەوانان لەوانە ئەبولعالیەو حەسەنی بەسریی و زەیدی کوڕی ئەسلەم و قەتادەو موقاتیل و ئیمامی ئەحمەد هەموو ریوایەتیانکردووە کە ئەم ئایەتە دەربارەی ئەم رووداوە هاتەخوارەوە:

پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەسەر مینبەر بوو، هەینی بوو، ووتاریدەدا، لەو کاتەدا کاروانێکی بازرگانی ـکە موڵکی دەحیەی کوڕی خەلیفە بوو، کە هێشتا موسوڵماننەبووبووـ گەیشتە ناوبازاڕ، تا بزانن کە کاروان لە شامەوە هاتۆتەوە و خۆراك و کاڵای زۆری پێیە. هەر بەوەندەی دەنگی بەزمورەزمی تەپڵ و هاوار گەیشتە مزگەوت، خەڵکەکە دەرپەڕینە دەرێ! دیارە تا هەر کەس فریاکەوێت و شتێك بۆ خۆی بکڕێت، تەنها دوازدە کەس لە خزمەت پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مانەوە!! جەنابیشی دەیڕوانی کە چەند دەمێننەوە، پاشان فەرمووی (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ تَتَابَعْتُمْ حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْكُمْ أَحَد لَسَالَ بِكُمْ الْوَادِي نَارًا)[١] واتە : بەوەی گیانی منی بە دەستە ئەگەر هەر وا

---

[١] بوخاری (٨٩٤).

یەك لە دوای یەك بڕۆیشتنایەو كەستان نەمانایەتەوە ئەم دۆڵە، (ئەم شارەتان) بۆ پڕ دەبوو لە ئاگر.

٢- ئەوانەی كە مانەوە هەندێك دەفەرمون دوازە كەس بوون، هەندێكیتر دەفەرموون ئەم چواردەیە بوون: سەیدنا ئەبوبەكرو عومەرو عوسمان و عەلی و طەلحەو زوبێرو سەعدی كوڕی ئەبووەققاص و عبدالرحمانی كوڕی عەوف و ئەبوعوبەیدەی كوڕی جەڕڕاح و سەعیدی كوڕی زەیدو بیلالی حەبەشی و عبداللەی كوڕی مەسعوود و عەمماری كوڕی یاسر و جابری كوڕی عبدالله خوا لێیان رازی بێت.

دارەقوطنی لە جابرەوە خوا لێی رازیٚ بێت دەگێڕێتەوە: (لَيْسَ مَعَ رَسُولَ الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا الأَرْبَعُونَ رَجُلًا) واتە: تەنها چل پیاو لە خزمەت پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مانەوە. هەندێك لە شەرعناسانی مەزهەبی شافیعی دەفەرموون ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە نوێژی هەینی بە چل كەس دا دەمەزرێت.

بە هەر حاڵ ریوایەتەكان توێژینەوەی زیاتریان دەوێت، بە تایبەتی ناوبراوە بەرێزەكان هەرچەندە كەمن -هەر موهاجیرانی مەككە سەد كەسبوون- بەڵام هەموو لە موهاجیرەكانن! ئەوەش جیٚ پرسیارە.

٣- دەشێت هەندێكیان بە پاڵنەری بازرگانیی و دەسخستنی خۆراك و كاڵاكە خۆیان گەیاندبێتە كاروانەكە و دەشێت هەندێكیتریان بەدەم بەزمورەزمی تەپڵەكەوە چووبن، نەك ئەم رووداوە دووجار روویدا بێت، جارێك چووبن بۆ كاڵاو جارێكیتر بۆ سەیركردن و بەشداری بەزمورەزمەكە.

٤- خوای گەورە كە دەفەرمویٚ: (انفَضُّوا إِلَيْهَا) واتە: لەتاو كاروانەكە وا دەرپەڕین بۆی، دەوروبەری جەنابتیان چۆڵكرد!! ئەمە گلەییەكی سەختە. چونكە مەبەستێكی دووڕووەكانی پیٚ هاتەدیی! كە دەیانووت (لَا تُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا)

واتە: ماڵ و سامان بە یاوەران مەبەخشن، تا هەژار بن و دەوروبەری محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چۆڵ بکەن!!

- (وَتَرَكُوكَ قَائِمًا) واوەکە (حالية)یە واتە: لە کاتێکدا کە جەنابت بەپێوەبوویت و ووتارت بۆدەدان، ئامۆژگاریتدەکردن!! ئەمە جگە لەوەی نەشیاوە، زیانی ئەوەیان لە خۆیاندا کە مەحروومبوون لەو ئاراستانەی ئەوساتە دەتکردن.

نافەرموێ (تَرَكُوا الصَّلَاةَ) بۆیە شەرعناسان دەفەرموون: ئامادەبوونی ووتارەکانی هەینیش فەرزە، چونکە گرنگە.

- (قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ)

ئامۆژگارییانبکە، بیریانبهێنەرە وە کە پاداشتی خوایی -کە لە سەر خواپەرستیی و زیکرو تەسبیحاتکردنە- چاکترە لە بەزمورەزم و لە بازرگانیی و هەڵپەی کەسابەت. خوای گەورەش خۆی رۆزیدەرە. خۆی رۆزی هەموو گیانلەبەرێکی دیاریکردووە. ئیتر بۆ چی نوێژو زیکرەکان دەکەنە قوربانی تەماعکاریی دنیایتان؟!

تەواو بوو

والحمد رب العالمين

بەچوار رۆژ

١٧ی رەمەزانی ١٤٣٥/

٢٠١٤/٧/١٥

زیندانی کۆنگس ڤینگەر

نەرویج

ناوەڕۆك

بابەت	لاپەرە
پێناسەی سورەتەکە	٨
مانای گشتی سورەتەکە	١٢
دەرسی یەکەم: ئایەتی یەکەم	١٦
دەرسی دووەم: ئایەتی ٢-٤	١٩
لاباسێک: سۆفیگەرێتیی، زاهدێتییەکەی ئیسلام نیە:	٣٠
علم (زانین) پەیبردن بە حەقیقەتی شت	٣٣
ئایەتی سێیەم	٤٠
ئایەتی چوارەم	٤٤
دەرسی سێیەم: ئایەتی پێنجەم	٤٧
کەروبار	٤٩
دەرسی چوارەم: ئایەتی ٦،٧	٥٣
ئایەتی حەوتەم	٦٠
دەرسی پێنجەم: ئایەتی هەشتەم	٦٢
دەرسی شەشەم: ئایەتی ٩،١٠	٦٦
ئایەتی دەیەم	٧١
دەرسی حەوتەم: ئایەتی یازدەیەم	٧٣
هۆی هاتنە خوارەوەی	٧٣
ناوەڕۆك	٧٧

زانكۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی (زادی)

ئامادەیی ئامەد

ماڵپەر

zadyreman.com

فەیسبووك

fb.com/zadyreman

هەژماری تویتەر

twitter.com/zadyreman

هەژماری ئینستاگرام

instagram.com/zadyreman

ئیمێڵ

zadyreman@gmail.com